

292944

Egyes szám ára 30 fillér

FŐVÁROSI SZÍNHÁZAK
MŰSORA.

15.

IBSEN HENRIK

John Gabriel
Borkman

Színmű négy felvonásban

FORDITOTTA

JÁSZAI MARI.

Handwritten signature and date:
Jászai Mari
1907

LAMPEL R.
(WODIANER F. és FIAI)
cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.
BUDAPEST, ANDRÁSSY-ÚT 21.

JOHN GABRIEL BORKMAN

SZINMŰ 4 FELVONÁSBAN.

IRTA:

IBSEN HENRIK.

FORDITOTTA:

JÁSZAI MARI.

BUDAPEST, 1898

VASS JÓZSEF KÖNYVKERESKEDÉSE

VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 38.

SZEMÉLYEK :

John Gabriel Borkman, volt bankigazgató.

Gunhild asszony, a felesége.

Borkman Erhard, a fiuk.

Rentheim Ella kisasszony, Borkmanné asszony iker-
testvére.

Vilton Fanny asszony.

Foldal Vilmos, napidijas egy miniszteriumban.

Foldal Frida, a leánya.

Borkmanné asszony szobaleánya.

(R
2)

292944

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR	
B	Növedéknapló
1956 év	4054 SZ

Történik egy téli estén, a Renheimok családi birtokán,
a főváros közelében.

ELSŐ FELVONÁS.

Borkmanné szobája.

Régi divatú gazdag, de megviselt butorzat. A háttérben egy nyitott üvegajtó a kert szobába szolgál, melynek ablakai fenyes vidékre néznek, a hol a hóvihár az esthomályban még látható. A jobb oldalfalon ajtó, külső bejárat. Előbbre egy nagy vaskályha, mely fűtve van. Balra, egy kicsit hátrább egy kisebb ajtó Balra, elől ablak, nehéz függönyökkel. Az ablak és ajtó között egy diván lószőr-huzattal, előtte asztal terítővel. Az asztalon égő lámpa ernyővel. A kályha mellett egy magashátú karszék.

Borkmanné a divánon ül, kezében horgolása. Idős hölgy, hideg, előkelő külsejű. Tömött haja erősen szürkül. Kezei finomak, állátszók. Sötét, nehéz selyemruhát visel, mely valamikor elegáns volt, de ma, törődött, elviselt. A vállán gyapju shawl.

Egy ideig mereven, mozdulatlanul ül, a nélkül, hogy horgolásával törődne. Kivülről egy elhaladó szán csörgettyűjének hangja hallatszik.

ELSŐ JELENÉS.

Borkmanné. *(Felüti fejét; szemei ragyognak az örömtől és önkénytelenül suttogja.)* Erhard! Végre! *(Fülkel, a függönyök közt kinéz. Csalódottan látszik és visszaül a divánra, kézi munkájához.)*

MÁSODIK JELENÉS.

(Kis idő múlva a külső bejáraton át, belép a szobaleány, kis tálcán névjegyet hoz.)

Borkmanné. *(Hirtelen.)* Hát mégis megjött az ifju ur?

Szobaleány. Nem, nagyságos asszonyom. Hanem egy asszonyság van odakünn.

Borkmanné. *(Leteszi horgolását.)* Ah! Viltonné?

Szobaleány. *(Közelebb jön.)* Nem, egy idegen asszonyság.

Borkmanné. *(A névjegy után nyul.)* Adja ide. — *(Elolvassa, hirtelen föláll, és mereven néz a szobaleányra.)* Bizonyos benne, hogy ez a névjegy nekem szól?

Szobaleány. Igenis, én úgy értettem, hogy a nagyságos asszonynak.

Borkmanné. Azt mondta, hogy Borkmannéval akar beszélni?

Szobaleány. Igenis, azt mondta.

Borkmanné. *(Kurtán, határozottan.)* Jól van. Mondja meg hát, hogy ithon vagyok.

HARMADIK JELENÉS.

(A szobaleány ajtót nyit a vendég előtt, azután kimegy.)

Rentheim Ella belép. Hasonlít nővéréhez, azonban arczkifejezése inkább szenvedő, mint kemény.

Még viseli egykori, nagy, lelkes szépségeinek nyomait. Tömött, ezüstfehér haja természetesen hullámos, homlokából ki van simítva. Ruhája fekete bársony, kalapja és prémmele bélelt felöltője ugyanazon szövetből.

A két testvér egy ideig szótlannul szemléli egymást. Mindegyik azt látszik várnai, hogy a másik vessen véget a hallgatásnak.)

Ella. *(Ki az ajtó közelében állva maradt.)* Ugye Gunhild, csodálkozol, hogy engem itt látsz?

Borkmanné. *(Mozdulatlanul, egyenesen áll az asztal és diván között. Ujjhegyeit az asztalnak feszíti.)* Nem tévedtél meg? A jószágigazgató a szárnyépületben lakik, hiszen tudod.

Ella. Nem a jószágigazgató az, a kivel ma beszédem van.

Borkmanné. Hát tőlem akarsz valamit?

Ella. Igenis. Veled kell egy pár szót szólnom.

Borkmanné. *(Valamicskét előbbre jön.)* Nos, — akkor hát ülj le.

Ella. Köszönöm; állva is maradhatok addig.

Borkmanné. Egészen tetszésed szerint. Tedd hát le legelőbb egy kissé a köpenyedet.

Ella. *(Kigombolja a köpenyét.)* Csakugyan, nagyon meleg van idebenn.

Borkmanné. És mindig fázom.

Ella. (*Egy ideig szemléli, mialatt karját a szék hátán nyugtatta.*) Bizony, — Gunhild, nemsokára nyolcz esztendeje lesz, hogy utoljára láttuk egymást.

Borkmanné. (*Hidegen.*) Mióta beszélünk egymással, mindenesetre.

Ella. Vagyis inkább, mióta beszélünk egymással, úgy van. — Mert, látni ugyan láttál hébe-korba, mikor évenként megtettem szokott utamat a jószágigazgatóhoz.

Borkmanné. Egyszer, vagy kétszer — azt hiszem.

Ella. Én is láttalak egy párszor futólag. Ott az ablaknál.

Borkmanné. Talán a függönyök mögöt. Jó szemed van. (*Keményen, elesen.*) Hanem mikor utoljára beszélünk egymással — az idebenn volt, nálam — a szobában —

Ella. (*Visszaautasítva.*) Hiszen tudom — Gunhild!

Borkmanné. Azon a héten — mielőtt ő — mielőtt ő kiszabadult.

Ella. (*Keresztül megy a szobán.*) Ő, ugyan ne beszélj arról!

Borkmanné. (*Szilárd, de halkabb hangon.*) Azon a héten volt, mielőtt őt — a bankigazgatót szabadon bocsátották.

Ella. (*Előre megy.*) Igen, igen! Azt az órát ugyan nem fogom elfelejteni! De annyira nyomasztó, hogy az ember rá sem mer gondolni. Csak egy pillanatig is foglalkozni vele — ő! —

Borkmanné. (*Tompán.*) És a gondolataink mégis csak ekkörül forognak! (*Kitör, kezét összecsapja.*) Nem, nem birom megérteni! Soha életemben nem fogom megérteni! Föl nem foghatom, hogy érhet ilyen — rémületes csapás egyes családot! És csak gondold el — a *mi* családunkat! Egy ilyen előkelő családot, mint a mienk! Kinek juthatott volna eszébe, hogy éppen *ezt* sujtsa!

Ella. Ó Gunhild — volt ott még sok-sok más család a kit az a csapás sujtott.

Borkmanné. Nos igen, de mindazzal a *mással* én keveset törődöm. Mert hiszen azoknak csak a zsebé, a vagyonát érte. De minket —! *Engem!* Hát még Erhardot! Olyan gyermeket, mint ő volt még abban

az időben! (*Növekvő izgatottsággal.*) Az a gyalázat, a mi minket, ártatlanokat ért! A szégyen! Az utálatos, a szörnységes szégyen! És ráadásul még tisztára ki is fosztva!

Ella. (*Óvatosan.*) Moudd csak, Gunhild, — hogyan viseli ő?

Borkmanné. Erhardot érted?

Ella. Nem, — ő maga. Hogy viseli el?

Borkmanné. (*Gúnyval.*) Talán csak nem hiszed, hogy azután tudakozódom?

Ella. Tudakozódol? Csak nem kell tudakozódnod —

Borkmanné. (*Csodálkozva néz rá.*) Csak nem képzeled, hogy érintkezem vele? Hogy összejövök vele? Hogy valaha látom?

Ella. Még azt sem?!

Borkmanné. (*Mint fent.*) Őt, a ki börtönben ült öt esztendeig! (*Kezeit az arczára csapja.*) Ő, milyen gyalázat! (*Felforrva.*) Hát, még elgondolja az ember, hogy mit jelentett a John Gabriel Borkman név annak idejében! — Nem, nem, nem — sohasem akarom többé látni! — soha! —

Ella. (*Egy ideig szemléli.*) Keménylelkű asszony vagy Gunhild.

Borkmanné. Vele szemben igen.

Ella. Ő mégis csak a férjed.

Borkmanné. Nem mondta-e ki a törvényszék előtt, hogy én voltam bukásának kezdő oka, mert tulságosan költekeztem?

Ella. (*Óvatosan.*) De hát nem volt-e abban valami igaz?

Borkmanné. De hiszen éppen ő volt az, a ki ezt követele! A ki ezt az esztelen tékozlást kívánta.

Ella. Tudom, tudom. Éppen azért kellett volna neked utját állanod. De ezt ugyan nem tetted.

Borkmanné. Hát tudtam én, hogy nem a saját pénz volt, — az a pénz, a mit velem eltékozlattott? És a mit ő maga is tékozlott. Tízszerte bővebben mint én.

Ella. (*Nyugodtan.*) Azt alighanem az állása kívánta meg. Legalább *nagyobb részt.*

Borkmanné. (*Gúnyval.*) Hogyne, hiszen egyre azt hajtotta, hogy szerepelünk kell. De szerepelt is ám!

Négyes fogaton járt. Mint egy kis király. Csúsztak-másztak előtte, mint egy király előtt. *(Nevet.)* És a kereszt nevére neveztek — az egész országban — épen, mintha maga a király volna. „John Gabriel“, „John Gabriel“. Mindenki tudta, hogy mekkora nagyság az a „John Gabriel“!

Ella. *(Meggyőződéssel, melegen.)* Nagyság is volt akkor, hallod-e.

Borkmanné. Hiszen úgy látszott. De soha, egyetlen szóval sem adta tudtomra, hogy tulajdonképpen miben áll a dolga. Soha el nem árulta honnan veszi hozzá a módot!

Ella. Ó nem, — azt bizonyára a többiek sem sejtették.

Borkmanné. A többiekkel még nem törődtem volna. Hanem *velem* szemben kötelessége lett volna kimondani az igazat. De sohasem mondta ki! Csak hazugságot — mélységes hazugságot.

Ella. *(Féltbeszakítja.)* Azt semmi esetre sem Gunhild! Talán elhallgatta a valóságot. De hazudni semmi esetre sem hazudott.

Borkmanné. Nevezd, a minek akarod. A következés ugyanaz. De ránk is zúdult a roplás. Minden összeomlott. Vége szakadt az egész dicsőségnek.

Ella. *(Maga elé.)* Igen, minden összeomlott fölötté is, mások fölött is.

Borkmanné. *(Kiegyenesedik — fenyegetve.)* Hanem annyit mondok neked Ella, hogy még nem adom meg magamat legyőzött gyanánt! Fogok tudni elégtételt szerezni magamnak. Biztosítlak.

Ella. *(Feszülten.)* Elégtételt? Mit értesz ez alatt?

Borkmanné. Elégtételt az elvesztett névért, becsületért és jólétért! Elégtételt egész tönkretett életemért, ezt értem alatta. Mert tudd meg, hogy nekem van *valakim* a kezem ügyében — valakim, a ki mind azt tisztára mossa a mit — a mit a bankigazgató beszenyezett.

Ella. De Gunhild! Gunhild!

Borkmanné. *(Emelkedő hanggal.)* Van egy, a ki boszút áll, azt tudd meg! Valaki, a kinek mindazt jóvá kell tenni, a mit az apja vétett ellenem!

Ella. Tehát Erhard.

Borkmanné. Igen, Erhard, — az én remek fiam! Az

majd föl tudja támasztani megint a házat, a családot és a nevet. Mindent, a mi csak föltámasztható — Sőt talán még többet is.

Ella. És hogyan gondolod azt megvalósíthatónak.

Borkmanné. *Történjék a hogy akar.* En nem tudom, hogyan fog történni. De tudom, hogy egyszer meglesz, mert kell lenni. *(Kérdőleg néz Ellára.)* Igen — Ella — nem volt meg neked is, már a gyermek kis korától fogva, ez a rejtett gondolatod?

Ella. Ezt valóban nem állíthatom.

Borkmanné. Nem? Hát miért fogtad akkor pártját? Akkor, mikor a zivatar kitört e fölött a — e fölött a ház fölött?

Ella. Hiszen te magad nem tudtad akkor, mit tevő légy vele, Gunhild!

Borkmanné. Nem, — ez nagyon is igaz. És az apja, — no annak alapos oka volt arra, hogy mindentől tartózkodjék ott, a hol ült, — jól megőrizve.

Ella. *(Föllázadván.)* Ó, hogy te még ilyeneket kiejtetsz a szádon —! Te!?

Borkmanné. *(Epésen.)* És hogy te rászánhattad magadat, hogy gondját viseld egy gyermeknek, — a John Gabriel gyermekének! — éppen úgy, mintha a tulajdon gyermeked lett volna — elvenni tőlem és elutazni vele! Magadnál tartani évről-évre. *Majdnem felnőttségig.* *(Bisalmatlan tekintettel.)* Miért tettetted ezt tulajdonképpen, Ella? Miért tartottad magadnál?

Ella. Idővel annyira megszerettem, —

Borkmanné. Még jobban, mint én, — az anyja!

Ella. *(Kitérőleg.)* Azt nem tudom. De különben Erhard gyöngécske volt növése idejében.

Borkmanné. Gyöngye — Erhard!

Ella. Nekem legalább úgy tetszett — akkor. Aztán a nyugoti partvidék levegője sokkal enyhébb, mint ez itt, hiszen tudod.

Borkmanné. *(Keserű mosolylyal.)* Ugyan-ugyan enyhébb? *(Féltbenhagyva.)* Igen, te csakugyan nagyon sokat tettél Erhardért. *(Megváltoztatott hangon.)* Nos, ez érthető is, van hozzá módod. *(Mosolyog.)* Hiszen neked olyan szerencséd volt, Ella. Neked sikerült megmentened mindazt, a mi a *tied* volt.

Ella. *(Sértődve.)* Részemről én erre vonatkozólag egy

lépést sem tettem, erről biztosíthatlak. Sejtelmem sem volt arról, — még sok-sok ideig azután — hogy az értékpapírok, melyek az én számlámra voltak a bankban letéve, — megkiméltettek.

Borkmanné. Jó, jó; az ételéhez én nem értek. Én csak annyit mondok, hogy szerencséd volt. (*Kérdőleg néz Ellára.*) Hanem mikor föltetted magadban, hogy fölneveled Erhardot, a saját felelősségedre, én helyettem — ? Mi volt ezzel szándékod ?

Ella. (*Ránéz.*) A szándékom ?

Borkmanné. Igen valami szándékoznak csak kellett lenni. Mivé akartad nevelni? Mit akartál belőle csinálni. azt kértem.

Ella. (*Lassan.*) Meg akartam könnyíteni Erhard útját, hogy boldog lehessen e világban.

Borkmanné. (*Elvetőleg.*) Phah, — a mi körülményeink között élőknek más gondjuk van, mint a boldogsággal törődni.

Ella. Ugyan mi ?

Borkmanné. (*Komolyan, sokat mondólag tekint rá.*) Erhardnak legelső gondolja az legyen, hogy olyan magasra küzdje fel magát és olyan fényes helyzetbe jusson, hogy az országban senki ne lássa többé azt az árnyékot, melyet az apja vetett rám — és a fiamra.

Ella. (*Fürkészve.*) Mondd csak Gunhild — maga Erhard is ezt ismeri el élete feladatának ? —

Borkmanné. (*Füleit hegyezi*) No remélem legalább.

Ella. — vagy nem inkább olyan igény-é ez, melyet te támasztottál iránta ?

Borkmanné. (*Kurtán*) Én és Erhard, mindig ugyanazon igényekkel lépünk fel önmagunkkal szemben.

Ella. (*Lassan, komoran.*) Tehát ilyen biztosan építessz a fiadra, Gunhild.

Borkmanné. (*Titkos győzelem érzésével.*) Ilyen bizony, hála Istennek. Efelől nyugodt lehetsz.

Ella. Akkor hát alapjában véve mégis boldognak kell magadat érezned. Mindennek dacára.

Borkmanné. Úgy is van. Ebben a tekintetben legalább. Dehát, — látod — rám szakad aztán minden pillanatban az a másik dolog, mint a zivatar.

Ella. (*Megváltozott hangon.*) Mondd ki. — Mondd ki inkább mindjárt. Hiszen tulajdonképpen azért jöttem.

Borkmanné. Mit mondjak ki ?

Ella. Egy dolgról van szó, a melyet szeretnék veled megbeszélni. — Mondd csak — hiszen Erhard nem lakik idekűnn, itt — veletek.

Borkmanné. (*Keményen.*) Erhard nem lakhatik idekűnn velem. Neki a városban kell laknia.

Ella. Ezt megírta nekem.

Borkmanné. Kénytelen vele a tanulmányai végett. De minden este kijön hozzám egy kis időre.

Ella. Akkor talán láthatom? És mindjárt beszélhetek is vele ?

Borkmanné. Még nincs itt. De minden pillanatban várom.

Ella. Dehogy nincs, Gunhild, — már itt *kell* lennie. Hallom is föl és alá járni odafönn.

Borkmanné. (*Futó pillantással.*) Odafönn, a nagy teremben ?

Ella. Igen. Mióta itt vagyok, folyton hallom odafönn járkálni.

Borkmanné. (*Félfordított tekintettel.*) Nem ő az, Ella.

Ella. (*Ébredő figyelemmel.*) Nem Erhard az? (*Sejtélemmel.*) Hát kicsoda ?

Borkmanné. A bankigazgató.

Ella. (*Halkan, elnyomott fájdalommal.*) Borkman, John Gabriel Borkman !

Borkmanné. Így jár föl s alá. Föl és alá, réggeltől estig. Nap nap után.

Ella. Igaz, hogy hallottam egyet-mást suttogni —

Borkmanné. Meghiszem azt. Az emberek nem igen tartózkodnak a véleményök kimondásával, ha *rólunk* van szó.

Ella. Erhard sejtetett egyet-mást a leveleiben. Hogy atyja többnyire magába vonulva él, — odafönn. Te pedig éppen úgy ideleinn.

Borkmanné. Igen. Ella — így éltünk. Mindig attól az időtől fogva, hogy szabadon bocsátották. És ide küldték — nekem. Az egész nyolc hosszú esztendőn át mindig.

Ella. De sohasem hittem, hogy ez valójában így lehessen. Hogy ez egyáltalában lehetséges ! —

- Borkmanné.** (*Biccent.*) Igaz. És nem is lehet máskép soha.
- Ella.** (*Ráveti szemeit.*) De ez rettenetes élet lehet, Gunhild!
- Borkmanné.** Sokkal rosszabb annál. Már-már elviselhetetlen.
- Ella.** Ezt nagyon értem.
- Borkmanné.** Odafönn hallok a lépteit szünetlenül. Kora reggeltől kezdve egész késő éjszakáig. — És hogy viszhangzik itt lenn minden.
- Ella.** A visszhang csakugyan nagyon erős.
- Borkmanné.** Néha úgy tetszik, mintha egy beteg farkast tartanék odafönn egy ketrecben. Éppen a fejem fölött. (*Egy ideig figyel, aztán súgva.*) Hallgasd csak, hallgasd! Föl és alá — föl és alá jár a farkas.
- Ella.** (*Ovatosan.*) Nem lehetne ez máskép, Gunhild?
- Borkmanné.** Sohasem tett erre nézve kísérletet.
- Ella.** De hát nem tektetnéd e te meg az első lépést?
- Borkmanné.** (*Fölforrva.*) Én! Mindazok után, miket ellenem elkövetett! — Köszönöm! Már akkor inkább csak hadd topogjon tovább odafönn a farkas!
- Ella.** Nagyon melegen kezd lenni. Már csak meg kell engedned, hogy egy kissé levetközzem.
- Borkmanné.** Hiszen már az imént mondtam —
- Ella.** (*Leteszi felöltőjét, kalapját, a bejárat melletti székre.*) Nem esik meg olykor, hogy a házon kívül találkozol vele?
- Borkmanné.** (*Keserűen nevet.*) *A világban, gondolod?*
- Ella.** Azt gondolom, hogy mikor szabad levegőre megy. Odakünn az erdőben, vagy —
- Borkmanné.** A bankigazgató sohasem jár ki.
- Ella.** Még alkonyatkor sem?
- Borkmanné.** Soha.
- Ella.** (*Megindultan.*) Nem képes rászánni magát?
- Borkmanné.** Aligha. Nagy köpönyege és kalapja a faliszekrényben lóg. Tudod, a folyosón.
- Ella.** (*Maga elé.*) A faliszekrényben, melyben gyermekkorunkban játszottunk.
- Borkmanné.** (*Biccent.*) És néha-néha késő este, — hallok lejönni, hogy felöltözködjék és kimenjen; de a lépcső fele utján rendszeren megáll és visszafordul. Fölmegy megint a terembe.

- Ella.** (*Halkan.*) Régi barátai közül egy sem látogatja meg?
- Borkmanné.** *Nincsenek* régi barátai.
- Ella.** Hiszen annyi barátja volt régebben —
- Borkmanné.** Hm! Azokat szép szerével le tudta rázni a nyakáról. Drága barátja volt a barátainak, — ez a John Gabriel.
- Ella.** Jaj — bizony! Ebben igazad lehet Gunhild.
- Borkmanné.** (*Hevesen.*) Különb, az igazat megvallva, hitvány, nyomorult, kicsinyes, közönséges dolog akkora sülyt fektetni egy kis veszteségre, mely miatta érte őket. Hisz az csak pénzbeli veszteség volt. Semmi egyéb.
- Ella.** (*Nem felel rá.*) És így él odafönn, egészen egyedül. Egészen magára hagyatva.
- Borkmanné.** Valószínűleg. Hallottam ugyan, hogy valami öreg írrok, vagy dijnok úgy néha napján föllátogat hozzá.
- Ella.** Ah, alighanem Foldalnak hívják. Tudom, hogy ifjúkori barátok voltak.
- Borkmanné.** Gondolom is, hogy az az. Én egyébiránt éppen nem ismerem, — a mi társaságunkban nem fordult meg. — Akkor, a mikor még volt társaságunk —
- Ella.** De most eljár Borkmanhoz?
- Borkmanné.** Ugyanis nem igen válogatós. Persze az is csak úgy alkonyattájban jön.
- Ella.** Ez a Foldal, — ez is egyike volt azoknak, a kik veszteséget szenvedtek, mikor a bank megbukott.
- Borkmanné.** (*Odavetőleg.*) Tényleg, mintha emlékez-ném, hogy ez is veszített valamelyes összeget. De az olyan jelentéktelen lehetett.
- Ella.** (*Könnyű hangsúlyljal.*) Az egész vagyona volt.
- Borkmanné.** (*Mosolyljal.*) Ugyan édes Istenem — az ő vagyona, hallod, az olyan parányi lehetett. Bizonyosan szóra sem méltó.
- Ella.** Hiszen nem is tette szóvá — a pör folyama alatt.
- Borkmanné.** Különb, pedig biztosíthatlak, hogy Erhard bőségesen kárpótolta azért a csekélységért.
- Ella.** (*Csodálkozva.*) Erhard! Hogy volt képes erre Erhard?
- Borkmanné.** Pártfogásába vette Foldal legifjabb leányát.

Tanította — hogy legyen belőle valami és idővel önálló lehessen. Láthatod, ez mindenesetre több, mint a mit az apja tehetett volna érte.

Ella. Az apja, képzelem, hogy nyomorúságos helyzetben van.

Borkmanné. Azonkívül Erhard még zenére is tanította. Már annyira haladt, hogy följárhat a — föl a terembe és játszhatik neki.

Ella. Hát a zenét még mindig szereti?

Borkmanné. Alighanem. Hiszen nála van a zongora, a melyet te küldtél neki, mikor itt várták —

Ella. És azon játszik neki?

Borkmanné. Néha-néha. Estefelé. Ezt is Erhardnak köszönheti.

Ella. És annak a szegény kis leánynak ezt a hosszú utat kell megtennie ide ki? És aztán megint vissza a városba?

Borkmanné. Nem, azt nem kell megtennie. Erhard gondoskodott a részére valami alkalmaztatásról itt közelben egy uriaszszonyánál. Viltonnének hívják.

Ella. *(Élénken.)* Viltonné!

Borkmanné. Nagyon gazdag asszony. Akit azonban te nem ismeresz.

Ella. A nevet ismerem. Vilton Fanny, úgy hívzem.

Borkmanné. Csakugyan.

Ella. Erhard többször emlegette a leveleiben. Idekünn lakik most?

Borkmanné. Villát bérelt itt és nem régiben kiköltözött a városból — ide.

Ella. *(Vontatottan.)* Azt mondják, hogy elvált a férjétől.

Borkmanné. A férje már évek előtt meghalt, úgy beszélik.

Ella. Igen, hanem elválva éltek — a férfi vált el tőle —

Borkmanné. Elhagyta a feleségét, így volt. Az asszony semmiesetre sem volt hibás.

Ella. Közlebről ismered, Gunhild?

Borkmanné. *Úgy körülbelül.* Hiszen nagyon közel a szomszédok vagyunk, aztán néha-néha meglátogat.

Ella. És talán tetszik is neked?

Borkmanné. Olyan jól megérti az embert. Csodálatosan élesezű asszony.

Ella. Úgy gondolod, hogy emberismerő?

Borkmanné. Főképen az. Itt van például Erhard, akit formálisan tanulmány tárgyává tett. Alaposan, — egész a lelke mélyéig. És ép ezért aztán imádja is — a mi különben nagyon természetes.

Ella. *(Kémlelve.)* Eszerint, talán Erharddal, még szorosabb ismeretségben van, mint veled?

Borkmanné. Annyi bizonyos, hogy Erharddal többször találkozott a városban. Még mielőtt ide kiköltözött.

Ella. *(Meggondolatlanul.)* És mégis kiköltözött a városból?

Borkmanné. *(Megütödvé, hirtelen.)* Mégis! Hogy érted ezt?

Ella. *(Kitérve.)* Ugyan, édes Istenem. — hát hogy érteném —?

Borkmanné. Olyan csodálatosan hangzott. Valamire céloztál ezzel, Ella!

Ella. *(Erősen szembe néz vele.)* Csa ugyan Gunhild. Tényleg gondoltam hozzá valamit.

Borkmanné. Akkor hát csak ki vele.

Ella. Mindenekelőtt azt akarom mondani, hogy úgy tetszik, Erhardhoz én is formálhatnék jogot. Nem gondolod?

Borkmanné. *(A falat mustrálva.)* Isten őrizz! Az a temérdek pénz, a mit ráköltöttél, az —

Ella. De épen nem azért, Gunhild. Hanem mert szeretem.

Borkmanné. *(Gúnymosolylyal.)* Az én fiamat? Képes vagy erre? Te? Mindenek dacára?

Ella. Igenis. Képes vagyok rá. Dacára mindennek. Úgy van. Szeretem Erhardot. Úgy szeretem, a hogy egyáltalában embert szeretni képes vagyok — most, az én koromban.

Borkmanné. Nos, hisz az lehetséges; hanem —

Ella. És látod-e, azért aggódok, ha észreveszem, hogy veszély fenyegeti.

Borkmanné. Hogy Erhardot veszély fenyegeti! Dehát mi fenyegetné? Vagy ki fenyegetné?

Ella. Nos, először is te — a magad módja szerint —

Borkmanné. *(Kitérve.)* Én!

Ella. — azonkívül pedig ez a Viltonné — tartok tőle legalább.

Borkmanné. *(Egy darabig némán nézi.)* És ilyesmit

tehetsz te föl Erhardról! Az én fiamról! Róla, akinek nagy misszióját kell betöltenie!

Ella. (*Odadobva.*) Ejh, mit misszió! —

Borkmanné. (*Kikelve.*) És te ezt ilyen gúnyosan mondd?!

Ella. Ugyan, hát te azt hiszed, hogy egy fiatal ember — az Erhard korában, — ilyen egészséges, vidám, — hiszed, hogy az neked feláldozza magát holmi — „misszióért“!?

Borkmanné. (*Erős hittel.*) Erhard megteszi! Bizonyosan tudom.

Ella. (*Fejét rázza.*) Nem tudod, de nem is hiszed, Gunhild.

Borkmanné. Én nem hiszem!?

Ella. Csak beleálmogtad magadat. Mert ha ebbe nem kapaszkodnál, alighanem végképp kétségbe kellene esned az élet fölött.

Borkmanné. Természetesen, hogy akkor kétségbeesném. (*Hevesen.*) és annak talán jobban örvendénél, Ella!

Ella. (*Fejét magasra emelve.*) Mindenesetre, ha nem tudsz magadon másként segíteni, mint Erhard árán.

Borkmanné. (*Fenyegelve.*) Te közénk akarsz lépni! Anya és fiu közel! Te!

Ella. Föl akarom szabadítani az erőszakod alól, — a kényszered, az uralmad alól.

Borkmanné. (*Győzelemmel.*) Azt már te el nem éred! Te fogva tartottad őt — a 15. évéig. Hanem most visszanyertem őt, úgy tudd meg.

Ella. Akkor hát majd megint visszaszerzem tőled én! (*Rekedten, félig sígva.*) Mi ketten, már küzdöttünk egyszer egymással élet-halálra egy emberért, Gunhild.

Borkmanné. (*Kárörömmel néz rá.*) Úgy van, és az enyém lett a diadal.

Ella. (*Gúnymosolylyal.*) Még mindig hiszed, hogy az a diadal nyereség volt rád nézve?

Borkmanné. (*Sötéten.*) Nem; — az Isten látja, hogy nem volt az.

Ella. Most nem lesz hasznod belőle.

Borkmanné. Nem nyereség, ha az anyai hatalmat megtartom, Erhard fölött!?

Ella. Nem; mert épen csakis a hatalom az, amire vágyol.

Borkmanné. És ugyan mit akarsz te?

Ella. (*Melegen.*) Én a szeretetét akarom, a szívét, — az egész lelkét —!

Borkmanné. (*Kitörve.*) Egy egész örökkévalóság alatt sem éred azt el!

Ella. (*Rátekint.*) Talán már tettél róla *te*, hogy ne sikertüljön?

Borkmanné. (*Mosolyog.*) Voltam olyan bátor. Nem olvastad még ki a leveleiből?

Ella. (*Lassan bólint.*) Csakugyan. Lassankint a te lényed lépett előtérbe az ő leveleiből.

Borkmanné. (*Szírósan.*) Tudod, fölhasználtam a nyolcz esztendő — mióta ismét a kezem alatt van.

Ella. (*Uralkodik magán.*) Vajjon mit mondtál neki felőlem? Ha ugyan elmondható? . . .

Borkmanné. Ó, hogyne.

Ella. Kérlek, ugyan mondd el hát!

Borkmanné. Csak az igazat mondtam el neki.

Ella. Nos tehát?

Borkmanné. Ujra, meg újra csak azt véstem a lelkébe, ne feledje el, hogy neked köszönhetjük azt, hogy ennyire is tisztességesen éltünk. Hogy egyáltalában élhettünk.

Ella. Egyebet semmit?

Borkmanné. Ó, tudod, az ilyesmi vérig sérti az embert. Ezt saját tapasztalatomból tudom.

Ella. De ez körülbelül csak ugyanaz, a mit Erhard már úgysis tudott.

Borkmanné. Mikor újra hazakerült hozzám, akkor azt képzelte, hogy te mindezt szíved sugallatából teszed. (*Kárörömmel pillant rá.*) Ma már nem hiszi, Ella.

Ella. És mit hisz ma?

Borkmanné. Hiszi azt, a mi igaz. Kérdeztem tőle, hogyan magyarázza ki magának azt, hogy Ella néne sohasem jön ide bennünket meglátogatni —

Ella. (*Szavába vág.*) Azt már azelőtt tudta!

Borkmanné. Most jobban tudja: Te azt hitted el vele, hogy ez irántam való kiméletről történik — no meg az irántam való kiméletről odafönn a terebben —

Ella. Ugy is volt.

Borkmanné. Ma már ebből Erhard egy betút sem hisz Ella. Mit hitettél hát el vele?

Borkmanné. Azt, a mi igaz, hogy szegényeszl bennünket, — hogy megvetsz bennünket. Vagy talán nem? Nem járt-e a fejedben, annak idejében — az a terv, hogy őt végképp elszakítsd tőlem? Emlékezzél csak vissza, Ella. Bizonyosan emlékszel még.

Ella. (*Tiltakozva.*) Az akkor volt, mikor a botrány tetőpontjára hágott. Mikor a dolog törvényszék elé került. Ma már nem gondolok ilyesmire.

Borkmanné. Nem is volna belőle semmi hasznod. Mert mi lenne akkor az ő missziójából! Ő nem, — tudod; — én kellet Erhardnak, — te rád nincs szüksége. És azért veszett ő el terád, te pedig ő reá nézve!

Ella. (*Hideg elhatározottsággal.*) Hiszen majd meglátjuk. Most ugyanis idekűnn maradok.

Borkmanné. (*Rámered.*) Idekűnn a birtokon?

Ella. Igenis itt.

Borkmanné. Itt — nálunk? Egész éjszaka?

Ella. Itt, idekűnn maradok életem fogytáig, ha meg kell lenni.

Borkmanné. (*Összeszedi magát.*) No igen Ella, — hiszen a birtok a tiéd.

Ella. Ejh ugyan —!

Borkmanné. Hiszen minden a tied. A szék, a melyen ülök, a tied. Az ágy, a melyben álmatlanul hanykolódom, a tied. Az étel, a mit *kapunk*, a te adományod . . .

Ella. Ezen már nem változtathatunk. Borkman nem birhat vagyonnal. Hiszen rögtön akadna valaki, a ki lefoglalná.

Borkmanné. Jól tudom. Már csak bele kell nyugodnunk, hogy a te kegyelmedből és könyörületességedből éljünk.

Ella. Nem tilthatom meg neked, hogy erről az oldaláról fogd föl a dolgot.

Borkmanné. Nem, azt nem tilthatod meg. Mit akarsz, kiköltözködjünk?

Ella. (*Rátekint.*) Kiköltözni?

Borkmanné. (*Izgatottan.*) Igen, csak nem képzeled, hogy én idekűnn maradok lakni veled egy fedél

alatt?! — Nem, akkor inkább a szegények házában, vagy künn az országuton!

Ella. Jól van. Akkor hát hadd jöjjön Erhard velem —

Borkmanné. Erhard! Az én fiam! Az én gyermekem!

Ella. Abban az esetben ugyanis rögtön visszautazom haza.

Borkmanné. (*Egy ideig gondolkozik, azután kurtán, határozottan.*) Válasszon Erhard maga kettőnk között.

Ella. (*Kétkedve, bizonytalanul néz rá.*) Maga válaszson? És rá mered bízni ezt a választást, Gunhild?

Borkmanné. (*Nyersen föl kaczag.*) Hogy merem-e?! Merek-e választást engedni a fiának anyja közt és te köztéd! Igenis, hogy merem!

Ella. (*Hallgatódzva.*) Jött valakaki? úgy tetszik, hallok valakit. —

Borkmanné. Bizonyosan Erhard. —

NEGYEDIK JELENÉS.

(*Az ajtón hirtelen kopognak, mely rögtön kinyílik. Viltonné estély-öltözetben, fölötte köpönyeg — belép. Mögötte a szobaleány, a ki nem jutott hozzá, hogy bejelentse, most áll, nem engedve, mit tegyen? Az ajtó félig nyitva marad. Viltonné feltűnő szép deli asszony, a harmincas éveiben. Telt, piros, mosolygó ajak. Élénk szemek, tömött, sötét haj.*)

Viltonné. Jó estét, asszonyom!

Borkmanné. (*Egy kicsit szárazon.*) Jó estét. (*A szobaleánynak a kertü szobába mutatva.*) Hozza ki belülről a lámpát és gyujtsa meg. (*A szobaleány kihozza a lámpát és elviszi.*)

Viltonné. (*Észrevécszi Ellát.*) Ó, bocsánatot kérek, önnek vendége van —

Borkmanné. Csak a nővérem, a ki most érkezett. —

ÖTÖDIK JELENÉS.

(Erhard fölrántja a félig nyitott ajtót és beront. Ifjú legényke, világos, vidám szemekkel. Pelyhedző bajuzs. Elegánsan öltözve.)

Erhard. (A küszöb előtt, sugárik az örömtől.) Mit hallok! Ella néni van itt? (Hozzásiet és mind a két kezét megragadja.) Nagynéni! Lehetséges! Te itt vagy?

Ella. (Karjait nyaka körül fonja.) Erhard! Édes, kedves jó fiam! Hanem megnőttél hallok! Ah milyen jól esik, hogy megint látlak!

Borkmanné. (Éleshangon.) Mit jelentsen ez Erhard, — te a folyósón rejtőzöl?

Viltonné. (Hirtelen.) Erhard — Borkman úr engem kísért ide.

Borkmanné. (Szemével nézi a fiát.) Ugy-ugy, Erhard! Hát nem az anyádat keresed föl először?

Erhard. Csak egy pillanatra voltam Viltonné ő nagyságánál — hogy a kis Fridát idehozzam.

Borkmanné. Hát az a kisasszonyka is itt van?

Viltonné. Kűn a folyósón van.

Erhard. (Az ajtón át kiszól.) Csak menjen föl Fridácska. (Szűnet.)

(Renthelm Ella Erhardot figyeli, Erhard kissé zavartnak és türelmetlennek látszik; arczkifezése feszesebb, hűvösebb lesz.)

(A szobaleány az égő lámpát a kerti-szobába hozza, visszamegy és beteszi az ajtót maga mögött.)

HATODIK JELENÉS.

Borkmanné. (Kényszerített udvariassággal.) Igen, nagysád, — ha tehát az estét itt tetszik tölteni, akkor —

Viltonné. Szépen köszönöm asszonyom. Hanem az egyáltalában nem volt szándékom. Mi máshová vagyunk meghíva. Várnak bennünket. Hinkel ügyvédéknél.

Borkmanné. (Rátékint.) Bennünket? Kit ért ezalatt?

Viltonné. (Nevetve.) Nos, tulajdonképen csak magamat értem. Hanem a család hölgytagjai ott megbíztak, hogy Borkman urfít is magammal vigyem, — ha véletlenül találkoznom vele.

Borkmanné. És a mint látom, csakugyan találkozott vele.

Viltonné. Olyan szerencsés véletlen volt. Mivel, olyan kedves volt, hogy beszólt hozzám — a kis Frida végett.

Borkmanné. (Szárason.) Hallod — Erhard, — különben én nem tudtam, hogy te ismered azt a családot, — azokat a Hinkeléket.

Erhard. (Kissé felpuskaporozva.) Nem, hiszen tulajdonképpen nem is ismerem őket. Egyébiránt, te legjobban tudod anyám, hogy kiket ismerek, kiket nem.

Viltonné. Ejh mit! Abban a házban az ember hamar ismerkedik! Jókedvű, vendégszerető emberek. Egy egész sereg ifjú hölgy.

Borkmanné. (Nyomatékkal.) Kedves nagysád, jól ismerem a fiamat, akkor az nem neki való társaság.

Viltonné. De édes Istenem, asszonyom! hiszen ő is csak fiatal!

Borkmanné. Igen, szerencsére fiatal. Szomorú volna, ha nem volna az.

Erhard. (Titkolt türelmetlenséggel.) Nos, hogyne, önként érthető, édes anyám — hogy ma este nem megyek Hinkelékhez. Természetes, hogy itt maradok veled és Ella nénival.

Borkmanné. Tudtam én ezt jól, édes Erhardom.

Ella. Nem, Erhard, én miattam ne tartózkodjál.

Erhard. Már hogy is ne! nagynéniem; hisz erről szó se lehet. (Bizonytalanul tekint Viltonnéra.) De hogy is csináljuk ezt? Lehetséges ez tulajdonképen? Ön már megígérte — az én nevemben.

Viltonné. Bolondság! (Vigan.) Hát hogyne volna lehetséges Ha egyszer ott vagyok kivilágított ünnepi termekben — egyedül, elhagyatva — képzelje majd el! Majd épen akkor mondok le — a maga nevében.

Erhard. (Vontatottan.) Igen, ha tehát ön azt hiszi, hogy lehet, akkor —

Viltonné. (Vigan.) Hányszor ígérkeztem én el és mondtam már le — a magam nevében. És maga elhagyná

a nénikéjét, éppen most, hogy megérkezett? Piha, monsieur Erhard, — fiúhoz illő magaviselet volna ez?

Borkmanné. *(Kellemetlenül érintve)* Fiúhoz illő?

Viltonné. Vagy hát mondjuk *nevelt* fiúhoz.

Borkmanné. Igen, már azt csak hozzá kell tennie.

Viltonné. Különben, nekem úgy tetszik, hogy egy jó nevelő anyának többet köszönhetünk, mint az igazinak.

Borkmanné. Saját magán tapasztalta ezt?

Viltonné. Édes Istenkém, — az anyámat oly kevésbé ismertem. De lett volna csak nekem is ilyen jó nevelő anyám, — akkor talán nem lettem volna ilyen — ilyen neveletlen, a milyennek híresztelnek. *(Erhardnak.)* Nos tehát, most szépecskén itthon maradunk úrri a mamánál, a néninél — és velük theázunk. *(A hölgyeknek.)* Jó estét asszonyom. *(A hölgyek némán viszonozzák köszönésüket. Indul.)*

Erhard. *(Utána megy.)* Nem szabad egy kis darabon elkisérnem?

Viltonné. *(Az ajtónál tiltakozva.)* Egy lépést sem fog elkisérni. Már én megszoktam így egyedül járni az utamon. *(A küszöbön megáll, rápillant és int neki.)* Most pedig azt mondom, óvakodjék az úrri.

Erhard. Mitől óvakodjam?

Viltonné. *(Vigan.)* Mert lássa, most, a mint majd így haladok az utamon, — egyedül, elhagyatva, mint mondám — akkor majd próbálgatom önön a bűvészetemet.

Erhard. *(Névet.)* Ah, úgy értette! Most megint kísérletezni akar?

Viltonné. *(Félkomolyan.)* Csak vigyázzon magára. A mint majd most megyek, mendégélek, akkor azt mondom magamban, — de úgy, a lelkiem legmélyéből mondom: Borkman Erhard úr, azonnal fogja a kalapját.

Borkmanné. És hiszi, hogy rögtön fogja?

Viltonné. *(Névetve.)* Hát persze; azonnal a kalapja után nyúl. Azután tovább mondom: vegye fel szépen a felöltőjét, Borkman Erhard! És a gummicipőt! El ne felejtse a gummicipőt! És jöjjön utánam! Szót fogadni, mindig szépen szót fogadni!

Erhard. *(Erőltetett vidámsággal.)* Számíthat rá!

Viltonné. *(Emelt mutatóujjal.)* Szót fogadni! Mindig szót fogadni! Ajánlom magamat. *(Névet, int a nőknek és eltűnik. Az ajtót beteszi maga mögött.)*

HETEDIK JELENÉS.

Borkmanné. Csakugyan olyan bűvös hatalmat gyakorol?

Erhard. Ah, szó sincs róla. Ugyan hogy is hiheted?

Csak tréfál. *(Félbeszakítva.)* De most ne beszéljünk többet Viltonnéról. *(Kényszeríti Ellát a kályha melletti karszékre ülni, egy darabig előtte állva, nézi.)* De hogy te ezt a hosszú utat megtetted Ella néni! És még hozzá most télidején?

Ella. Végre is rá kellett magamat szánnom. Erhard

Erhard. Úgy, vajjon miért?

Ella. A városba kellett mennem, hogy végre egyszer már beszéljek az orvosokkal.

Erhard. No így már jól van.

Ella. *(Mosolyog.)* Olyan jónak találod?

Erhard. Ugy értem, jó, hogy végre rászántad magadat.

Borkmanné. *(A kanapén, hidegen.)* Te beteg vagy Ella?

Ella. *(Keményen pillant rá.)* Hiszen tudod, hogy beteg vagyok,

Borkmanné. Nos igen, egy kissé beteges, a milyen már évek óta vagy —

Erhard. Akkortájt, mikor nálad voltam, annyiszor mondtam, hogy orvoshoz kellene menned.

Ella. Ah, ott a hol lakom, egy sincs, akiben megbíhatnám. Különben akkor még nem is volt olyan nagy a baj.

Erhard. Hát most nagyobb a baj, Ella néni?

Ella. Bizony fiacskám, most már valamivel nagyobb a baj.

Erhard. De csak nem veszedelmes?

Ella. Hát, a hogy veszszük.

Erhard. *(Buzgólkodva.)* Igen, de tudod mit Ella néni, — akkor neked nem szabad egyhamar megint hazamennem.

Ella. Azt nem is akarom.

Erhard. A városban kell maradnod. Hiszen itt válogathatsz a legjobb orvosokban.

Ella. Az is volt a szándékom, mikor hazulról eljöttem.

Erhard. Csak láss ám utána, hogy jól elhelyezkedjél, — egy olyan csöndes, családias kis penzióban.

Ella. Ott szálltam meg ma a régiben, a hol azelőtt is mindig laktam.

Erhard. No lám, ott majd egészen jól is fogod érezni magadat.

Ella. Ó igen; hanem azért még sem maradok ott.

Erhard. Ugy? De hát miért nem?

Ella. Mert mióta itt vagyok, másra határoztam magamat.

Erhard. *(Csodálkozva.)* Ugyan? — Másra határozta magadat? —

Borkmanné. *(A horgolásával elfoglalva, a nélkül, hogy fölpillantana.)* A nénéd itt, a birtokán akar lakni, Erhard.

Erhard. *(Fölváltva nézi őket.)* Itt! Nálunk! Itt, minálunk! — Igaz ez néném?

Ella. Éppen most határozta el rá magamat.

Borkmanné. *(Mint fent.)* Hiszen tudod, hogy minden a nénédé.

Ella. E szerint tehát idekűnn maradok, Erhard. Egyelőre legalább. A továbbiig. Ugy intézkedtem, hogy külön lakjam. A felügyelő mellett a szárnyépületben.

Erhard. Természetesen. Hisz oft mindig vannak szobák számodra. *(Hirtelen igen élenken.)* Most jut eszembe valami nénikém, — nem vagy te nagyon fáradt az utazás után.

Ella. Bizony egy kissé valóban fáradt vagyok.

Erhard. Nos, akkor azt hiszem legjobb lenne jókor lefeküdnöd.

Ella. *(Rámosolyog.)* Azt meg is teszem.

Erhard. *(Szorgoskodva.)* Mert hisz' akkor holnap is folytathatjuk a beszélgetést, — vagy tudod, egy másik napon. Mindenféle régiről-ujról. Te, a mama meg én. Nem volna így sokkal jobb, Ella néni?

Borkmanné. *(Kitörve, a dívánról fölkelteben.)* Erhard, — én látom rajtad, hogy el akarsz menni!

Erhard. *(Megrándul.)* Hogy érted ezt?

Borkmanné. Te, — te Hinkel ügyvédékhez akarsz menni.

Erhard. *(Önkénytelenül.)* Ah, így értetted. *(Összeszedi magát.)* Igen, dehát azt hiszed mama, hogy maradnom kellene, hogy Ella néni itt virraszson, bele a késő éjszakába? Hiszen olyan beteg. Gondold meg mama.

Borkmanné. Erhard! Te Hinkelékhez akarsz menni.

Erhard. *(Türelmetlenül.)* De édes Istenem, mama, — én azt hiszem, hogy nem mulaszthatom el. Vagy mit szölsz te hozzá, tante?

Ella. Legörömostebb látom, ha teljes szabadságod van, Erhard.

Borkmanné. *(Fenyegetve közeledik hozzá.)* El akard választani tőlem!

Ella. *(Fölemelkedik.)* Igen, Gunhild. Csak birnám!

(Felülről zene halatszik.)

Erhard. *(Kinosan vonaglik meg a teste.)* Ó, ezt ki nem állom! *(Körülnéz.)* Hol a kalapom? *(Ellának.)* Ismered azt a zenedarabot, a melyet odafönn játszanak?

Ella. Nem. Micsoda darab?

Erhard. A „danse macabre“. A haláltáncz. Nem ismered a haláltánczot, néni?

Ella. *(Fájdalmas mosolyal.)* Még nem, Erhard.

Erhard. *(Az anyjának.)* Anyám, — könyörgök, — hadd menjek!

Borkmanné. *(Keményen nézi.)* El akarsz menni! Az anyádtól? El akarsz menni?

Erhard. Hiszen megint kijövök — talán holnap!

Borkmanné. *(Izgatott, szenvedélyes.)* El akarsz menni tőlem! Azokhoz az idegenekhez akarsz menni! Azokhoz a — nem, erre még gondolni sem akarok!

Erhard. Azoknál annyi lámpa ragyog, anyám. És fiatal, vidám arcokat látni ott. És szól a zene!

Borkmanné. *(Föl int.)* Odafönn is szól a zene Erhard.

Erhard. Igen, épen ez a zene — ez üldöz ki engem ebből a házból.

Ella. Sajnálod apádtól ezt a kis elszórakozást?

Erhard. Dehogy, egyáltalán nem. Ezerszeresen kívánom neki. Csak nekem ne kelljen vele együtt hallgatnom.

Borkmanné. (*Emlékeztetőleg pillant rá.*) Légy erős Erhard! Erős légy édes fiam! Sohse felejtsd el, hogy terád a te nagy missziód vár.

Erhard. Ah, anyám, — kimélj meg már ezektől a nagy szavaktól! Én nem termettem *misszionáriusnak*. Isten veled kedves néni! Isten veled anyám! (*Gyorsan kimegy.*)

NYOLCZADIK JELENÉS.

Borkmanné. (*Rövid szünet után.*) Mégis csak magadhoz ragadtad őt megint, Ella.

Ella. Ó bár elhihetném.

Borkmanné. Hanem soká nem fogod megtartani, azt majd meglátod.

Ella. Mert te meggátolod, azt hiszed?

Borkmanné. Vagy én, vagy — ő, az a másik.

Ella. Akkor még inkább ő, mint te.

Borkmanné. (*Lassan bólint.*) Értelek. Én is azt mondom. Akkor inkább ő, mint te.

Ella. Végre is, bárhová vezesse —

Borkmanné. Majd azt mondtam, hogy csaknem mindegy.

Ella. (*Kalapját, köpenyét veszi.*) Először életünkbe értünk egyet, mi ikertestvérek. Jó 'jszakát Gunhild? (*Kimegy a külső kijáráson.*)

KILENCZEDIK JELENÉS.

(*Fönn a zene erősebben hallatszik*)

Borkmanné. (*Egy ideig mozdulatlanul áll, azután összerándul. kínosan vonaglik és önkénytelenül suttogja:*) Vonit már megint a farkas. — A beteg farkas. (*Egy szempillantásig áll, azután leveti magát a földre és ott zihálva vonaglik, és kínjában susogja.*) Erhard! Erhard, — maradj hű hozzám! Jaj, gyere hát vissza és segíts anyádon, mert nem bírom tovább elviselni ezt az életet!

MÁSODIK FELVONÁS.

A Renheim ház egykori nagy diszterme. A falakon régi Gobelinek, melyeken vadászjelenetek, pásztorok, pásztornök ábrázolva most már kifakult színekben. A baloldali falban szárnyajtó, előbbre egy zongora. A hátsó fal bal sarkában egy láthatatlan tapétaajtó. A jobb fal közepén egy nagy faragott tölgyfa íróasztal, sok könyvvel és irománnyal. Szintén jobbra, de előbbre, egy diván, egy asztal és székek. A butorzat merev empire stíli. Az asztalon és zongorán lámpa ég.

ELSŐ JELENÉS.

* John Gabriel Borkman a zongora mellett áll, kezeit hátra kulcsolva, Frida Foldalt hallgatja, aki a „danse macabre“ utolsó ütemeit játssza.

Borkman középnagyságu, széles vállu férfi, hatvan év körül. Előkelő külsővel. Finom metszésű profil, átható szemek, göndör haja és szakálla jóformán fehér. Fehér nyakkendőt és fekete, nem egészen divatos ruhát visel. Foldal Frida, csinos, halvány, tizenöt éves leányka; arczkifejezése kissé bágyadt, megerőltetett. Világos ruhát visel, (tél van) szegényes diszitással. A zene véget ért — szünet.

Borkman. El tudná-e találni, hol hallottam legelőször ilyen hangokat, mint ezek itt?

Frida. (*Föltekint reá.*) Nem, Borkman úr.

Borkman. Lenn a bányában.

Frida. *(Nem érti.)* Úgy? A bányában?
Borkmann. En bányász fia vagyok, azt tudja. Vagy talán nem tudta?
Frida. Nem, Borkman ur.
Borkman. Bányásznak a fia és az apám levitt magával néha a bányába. Odalenn dalol az érc.
Frida. Ugy? énekel?
Borkman. *(Int.)* Mikor fölzsabadítják. A csákányütések hangja, melyekkel fölzsabadítják, — az az éjféli harang, mely cseng, zúg. Azért énekel az érc örömben a maga módja szerint.
Frida. Miért teszi ezt az érc Borkman úr?
Borkman. Föl akar jutni a napvilágra és szolgálni az embereknek
(Föl s alá jár, kezei folyton a hátán.)
Frida. *(Egy ideig ül és vár, aztán az óráját nézi és fölkel.)* Bocsanatot kérek Borkman ur, — de fájdalom, nekem mennem kell.
Borkmann. *(Megáll előtte.)* Már most el akar menni?
Frida. *(Hangjegyeit mappájába rakja.)* Kénytelen vagyok. *(Látható zavarban.)* Ugyanis, ma estére, el kell mennem valahová.
Borkman. A hol társaság lesz.
Frida. Igenis.
Borkman. És ott a vendégek kedvéért egy kicsit produkálnia kell magát, mi?
Frida. *(Ajkába harap.)* Nem, — a táncmulatságon kell zongoráznom.
Borkman. Csak a táncmulatságon?
Frida. Igen, vacsora után táncolni akarnak.
Borkman. *(Egy ideig nézi.)* Szeret ily táncmulatságokon zongorázni? Hol ennél, hol annál a családnál.
Frida. *(Fölveszi köpenyét.)* Igen, ha elhívják valahova — akkor, — akkor — mégis csak lehet vele valamit keresni.
Borkman. *(Kémlelve.)* És erre gondol főképpen, mikor úgy ott ül és táncdarabokat játszik?
Frida. Nem; leginkább arra gondolok, milyen nehezemre esik, hogy magam nem vehetek részt a táncban.
Borkman. *(Bólint.)* Éppen ezt akartam tudni. *(Nyugtalanul járkal.)* Igen, igen — hogy maga részt nem

vehet, ez esik az embernek legnehezebben. *(Megáll.)*
 De van ám valami Frida, a mi mindezzel fölér.
Frida. *(Kérdezve néz rá.)* És mi az Borkman úr?
Borkman. Az, hogy önben tiszszerte több zenei tehetség van, mint az egész táncoló társaságban együttvéve.
Frida. *(Mosolyogva kitér.)* Ah, azt nem merném olyan bizonyosra venni.
Borkman. *(Intésre emelt mutatóujjal.)* Csak nem oly együgyű, hogy kételkedjek saját magában?
Frida. De édes Istenem, ha senki sem tud róla.
Borkman. Csak saját maga tudja róla, már az elég.
 — Hol kell ma este játszania?
Frida. Odaát, Hinkel ügyvédéknél.
Borkmann. *(Hirtelen.)* Azt mondja, Hinkel?
Frida. Igenis.
Borkman. *(Metsző mosolylyal.)* Az az ember vendégeket fogad a házában? Rá tudja az birni az embereket, hogy meglátogassák.
Frida. Oh igen, Viltonné önagsága azt mondja, hogy igen sok ember jár oda.
Borkman. Csakhogy milyen emberek? Meg tudná nekem vajjon mondani?
Frida. *(Kissé félénken.)* Nem, azt valóban nem tudom. De mégis, — most jut eszembe, — tudom, hogy a fiatal Borkman úr is ott lesz ma este.
Borkman. *(Felüti a fejét.)* Erhard! A fiam?
Frida. Igen, odamegy.
Borkman. Honnan tudja?
Frida. Ő maga mondta. Alig egy órája.
Borkman. Hát idekünn van ma?
Frida. Igenis. Egész délután Viltonné ő nagyságánál volt.
Borkman. *(Kémlelve)* Nem tudja, vajjon volt-e itt is?
 Ugy értem, hogy volt-e odalenn is . . . valakinél?
Frida. Ő igenis, önagságánál tett egy rövid látogatást.
Borkman. *(Keserűen.)* Aha — ezt gondoltam.
Frida. Hanem azt hiszem, hogy egy idegen hölgy volt benn ő nagyságánál.
Borkman. Ugy? Csakugyan? Nos igen ő nagyságához csak el-el látogat néha valaki.
Frida. Megmondjam a fiatal Borkman urnak, később, mikor találkozom vele, hogy ide, önhöz is feljöjjön?
Borkman. *(Nyersen.)* Semmit se mondjon neki! Ezt

komolyan kikérem magamnak! Azok, a kik velem akarnak beszélni, azok jöjjenek maguktól. Én senkitem kérek rá.

Frida. Nem, nem, semmit sem szólok. — Jó 'jszakát Borkman úr!

Borkman. *(Ide-oda lézeng — dörmög.)* Jó 'jszakát Frida. Ó, szabad talán a csigalépcsőn leszaladnom? Arra rövidebb.

Borkman. Ejh mit, — bánom is én menjen a merre akar. És most jó 'jszakát.

Frida. Jó'jszakát, Borkman úr. *(El a kis tapéta ajtón a háttérben balra.)*

MÁSODIK JELENÉS.

(Borkman a zongorához megy és beakarja csukni, de abbahagyja. Körülnéz a nagy ürességben, azután elkezd lézengeni föl és alá, a zongora sarkától a jobb háttér sarkáig, — folytonosan megállapodás nélkül, nyugtalanul föl, le, föl, le. Végre az íróasztalhoz megy, hallgatózik a szárnyajtó irányában, hirtelen egy kezi tükröt fog, beles néz és megigazitja nyakravalóját. Kopognak a szárnyajtón. Borkman hallja, egy hirtelen pillantást vet oda. Egy idő múlva ismét kopognak, ezuttal erősebben.)

Borkman. *(Az íróasztalnál, balkezét arra támasztva, míg a másik kabátja két gombja között a mellén fekszik.)* Szabad!

MÁSODIK JELENÉS.

(Foldal Vilmos óvatosan bejön. Külseje munkától megviselt, meggörnyedt. Enyhe, kék szemek, hosszú, szürke, ritka haj, mely kabátja gallérjára hull. Hóna alatt mappát hoz. Egy puha, nemezkalapot tart a kezében és nagy szarufoglalatu szemüvege van, melyet a homlokára tolt.)

Borkman. *(Megváltoztatja állását és családás és meglegedettség vegyülékével néz a belépőre.)* csak te vagy?

Foldal. Jó estét kívánok, John Gabriel. Igen, itt vagyok.

Borkman. *(Szigorú pillantást vet rá.)* Nekem különben úgy tetszik, hogy ugyancsak későn jösz.

Foldal. No, tudod, az út nem éppen olyan nagyon rövid. Különösen annak, a kinek gyalog kell megtennie.

Borkman. Igen, de hát miért jársz te mindég gyalog, Vilmos? Hiszen ott van a lóvonat egészen közel hozzád.

Foldal. Járnai egészségesebb. Aztán meggazdálkodom a tiz fillért. Nos, Frida nem rég volt itt és játszott neked?

Borkman. Ebben a pillanatban ment el. Nem találkoz tal vele odakünn?

Foldal. Nem, ó én már nagyon régen láttam. Az egész idő óta, mióta annak a Viltonnénak a házához került.

Borkman. *(Leül a dívánra és egy kézmozdulattal a székre mutat.)* Leülhetsz te, Vilmos.

Foldal. *(A szék féloldalára ül.)* Szépen köszönöm. *(Szomoruan néz Borkmanra.)* Ah, nem is hiszed, milyen elhagyottnak érzem magamat, mióta Frida elment hazulról.

Borkman. Ejh mit — hiszen maradt még elég gyermeked.

Foldal. Igen. Öt egész darab. Hanem Frida volt az egyetlen, a ki engem úgy, egy kicsit megértett. *(Szomoruan rázza a fejét.)* A többi az egyáltalában nem ért meg engem.

Borkman. *(Sötéten néz maga elé s az asztalon dobol.)*

Nem; és éppen ez az. *Ez az átok, a mely reánk egyesekre, ránk választottakra súlyosodik. A sokaság, a tömeg, a közepes többség, — az mind nem ért meg bennünket, Vilmos.*

Foldal. (*Resignáltan.*) Azt, hogy megértsek, még nem is kívánom. Egy kis türelemmel csak elvárhat érte az ember, míg végre megjön. (*A könyveit mintegy nyelve, mert elfojtják a hangját.*) Hanem van egy más dolog, tudod, a mi még keserűbb.

Borkman. (*Hevesen.*) Semmi sem keserűbb ennél!

Foldal. De igen, John Gabriel. Éppen most értem meg egy családi jelenetet — éppen most, mielőtt ide kijöttem.

Borkman. Ugy? Ugyan mit?

Foldal. (*Mintha kipukkanna belőle.*) Odahaza, ott-ott engem megvetnek.

Borkman. (*Főlfortyan.*) Megvetnek! —

Foldal. (*A szemét törvi.*) Már régen észrevettem. De csak ma világlott ki teljesen.

Borkman. (*Egy kis szünet után.*) Mindenesetre rosszul választottál, mikor megnösuültél.

Foldal. Hiszen, tulajdonképen már nem is maradt választásom. De különben is, — az ember nem olyan válogatós, mikor már az évek kezdenek ránehezéni. Meg olyan lapos erszénynyel, olyan szegényen, mint akkor én voltam, mint a templom egere —

Borkman. (*Mérgesen fölugrik*) Reám czéloz ez a megjegyzés? Talán szemrehányás! —

Foldal. (*Félnken.*) De az Isten szerelméért, John Gabriel! —

Borkman. De igen, te most arra a temérdek csapásra gondolsz, mely akkor a bankra zúdult.

Foldal. (*Kérlelve.*) De az egész szerencsétlenségért én nem téged vádolkak! Isten őrizz —!

Borkman. (*Dörmög, mialatt ismét leül.*) No, ez még szerencse.

Foldal. Különben, nehogy azt hidd ám, hogy a feleségem az, a ki ellen panaszsom van. Hiszen nem valami nagyon művelt a jó lélek, azt elismerem; de ő vele mégis csak meglehetnék valahogy, Nem, tudod — inkább a gyermekek, —

Borkman. No, azt elképzelem —

Foldal. Mert a gyermekek, — hiszen azok magasabb műveltségi fokon állanak. Hát nagyobb igényeik is vannak.

Borkman. (*Részvétellel néz rá.*) És ezért néznek le téged a kölykök, Vilmos?

Foldal. (*Vállat von.*) Hiszen, lásd, nem csináltam valami különös karriér-t; ezt el kell ismernem.

Borkman. (*Közelebb megy hozzá és kezét vállára teszi.*) Hát nem tudják, hogy fiatal korodban drámát irtál?

Foldal. Persze, hogy tudják. De úgy látszik, nem tesz rájuk semmi különös hatást.

Borkman. No, hát akkor esztelenek. Mivelhogy a te drámád jó. Erről meg vagyok győződve.

Foldal. (*Kinek arcza kiderül.*) Ugy-e. úgy gondolod John Gabriel, hogy van benne egy s más jó? Istenem! Csak végre már valahol egyszer elfogadnák. (*Buzgón hozsalát mappája kibontásához, melyben a papírjai között lapos.*) Itt van! Egy részlet akarok most neked megmutatni, a melyet változtattam.

Borkman. Itt van nálad?

Foldal. Igen. Magammal hoztam. Hiszen már oly rég ideje, hogy neked felolvastam. Hát azt gondoltam, hogy talán szórakoztatni fog, ha meghaligatsz egy vagy két felvonást.

Borkman. (*Elutasítva, mialatt fölkel.*) Nem, nem, hagyjuk azt, majd máskor.

Foldal. Jól van. A hogy akarod. (*Borkman föl s alá jár. Foldal a kéziratát megint visszarakja.*)

Borkman. (*Megáll előtte.*) Ugy van, a hogy az imént mondtad, hogy karriér-t nem csináltál. Hanem azt ígérem neked Vilmos, ha nekem egyszer ütött az elégtétel órája —

Foldal. (*Föl akar kelni.*) Ó, hogy háláljam meg neked —!

Borkman. (*Egy kézmozdulattal.*) Ülve maradhatsz. (*Emelkedő izgalommal.*) Mikor majd nekem az elégtétel órája ütni fog. — Mikor majd belátják, hogy nem nélkülözhetnek. — Mikor majd idejönnek hozzám, ide, a terembe és csuszva-mászva kérnek, könyörögnek, hogy vegyem megint a kezembe a bank gyeplőjét —! Az új bankét, melyet alapítottak

— de a melylyel nem bírnak. (*Az íróasztalhoz áll, mint előbb és a mellére csap.*) Itt fogok állni, és itt fogom őket fogadni! És menjen hire az egész országban, milyen föltételeket szab John Gabriel Borkman, mikor ő — (*Hirtelen félbeszakítja beszédét és rámered a szeme Foldalra.*) Olyan kétkezőleg nézesz rám! Talán nem hiszed, hogy jönni fognak? Hogy egyszer hozzám kell jönniök, hogy kell? Nem hiszed te ezt?!

Foldal. (*Ijedten.*) Jaj, az Isten szerelméért —!

Borkman. (*Diadalmasan.*) Csakhogy eljönnek! Ó, el fognak jönni! Megállj csak! Mindennap, minden órán várhatom itt őket. És, a mint látod, készen is tartom magamat fogadásukra.

Foldal. (*Sóhajtván.*) Csak már jönnének mielőbb!...

Borkman. (*Nyugtalanul.*) Ebben igazad van; az idő eljár; az évek eljárnak; az élet, — nem, nem, — rá sem akarok gondolni! (*Rápillant.*) Tudod, hogy érzem néha magamat?

Foldal. Hogyan?

Borkman. Úgy érzem néha magamat mint egy Napoleon, ha az első csatájában nyomorékká lővöldöztek volna.

Foldal. (*Kezét mappájára fekteti.*) Ezt az érzést én is ismerem.

Borkman. Azaz, hogy kicsiben igen.

Foldal. (*Nyugodtan.*) Az én kis költői világom nekem nagyon drága, John Gabriel.

Borkman. (*Indulatosan.*) Igen, de hát még én, a ki milliókat teremthettem volna! Mindazok a bányák, melyeket szolgálatomba hajtottam volna! Új bányák a végtelenségig! A vizesések! A kőbányák! A kereskedelmi utak és hajóösszeköttetések az egész világon keresztül. Mindent, mindent megalkottam volna, én egyedül!

Foldal. Én tudom. Nem volt semmi, a mitől te vissza-riadtál volna.

Borkman. (*Összeszorítja kezeit.*) Es itt kell ülnöm, mint egy szárnyaszegett vadász-sólyom és nézmem, hogyan előznek meg a többiek — és szedik el előlem, darabról-darabra.

Foldal. Látod, így vagyok én is.

Borkman. (*Rá sem ügyelve.*) Látott már valaki ilyet. Majdnem célulál voltam. Csak nyolcz napi haladékom lett volna, míg mindent rendbe hozok. Minden depozitum be lett volna váltva megint. Minden érték-papír, melyet vakmerő kézzel fölhasználtam, megint a helyén lett volna, mint azelőtt. Csak egy hajszál hiányzott és az óriási részvény-társulatok létrejöttek volna. Egy léleknek sem kellett volna egy fillért is veszteni.

Foldal. Igen, édes Istenem, — oly közel a célhoz, mint te akkor voltál —

Borkman. (*Lenyelt dühvel.*) És akkor a nyakamba szakadt az árulás! Éppen a válság napjaiban! (*Rápillant.*) Tudod-e mit tartok én a leginfámisabb bűnnek a mit ember elkövethet?

Foldal. Nem; mond mit?

Borkman. A gyilkosságot nem. A rablást, vagy éjjeli betörést sem. Még a hamis esküt sem. Mert mindezeket többnyire azok ellen követjük el, a kiket gyűlölünk, vagy a kik közömbösesek ránk nézve és a kikhez semmi közünk.

Foldal. Tehát a leginfámisabb, nos, John Gabriel?

Borkman. (*Nyomatékkal.*) A leginfámisabb, mikor egy barát a barát bizalmával visszaél.

Foldal. (*Kissé kétkező.*) Igen, de hátha —

Borkman. (*Fölfortyanva.*) Mit akartál mondani! Látom rajtad. Csakhogy nem talál. Azok, a kik értékpapírjaikat a bankba letették, azok mindenüket visszakapták volna; minden fillért! Nem, barátom, — a leggyalázatosabb dolog, a mit ember elkövethet az, mikor a barátja leveleivel visszaél, — mikor kitarja az egész világnak azt, a mivel egyedül őt bízták meg, négy szem közt, úgy mintha üres, sötét, bezárt szobában sugták volna. Az az ember, a ki ilyen eszközkhöz képes nyuálni, át meg át van mérgezve és rothadva a cimeres gazemberek moráljától. És egy ilyen barátom volt nekem. És ő volt az, a ki engem összezúzott.

Foldal. Hiszen már sejtem, hogy kire célozol.

Borkman. Nem volt egy redő összes számításaimban, a mit ne mertem volna előtte felfődni. És mikor a

- pillanat elérkezett, akkor ellenem fordította azokat a fegyvereket a miket magam adtam a kezébe.
- Foldal.** Sohasem birtam főfogni, hogy miért. — Igaz, hogy az emberek akkor beszéltek felőle egyet-mást.
- Borkman.** Mit beszéltek felőle? Mondd! Hisz én semmit sem tudok. Hisz engem mindjárt elkülönítettek. Miket beszéltek hát az emberek, Vilmos?
- Foldal.** Hogy neked miniszterré kellett volna lenned.
- Borkman.** Felajánlották nekem azt az állást. De én nem fogadtam el.
- Foldal.** Ugy, hát nem álltál az utjában.
- Borkman.** Ó nem, nem az volt az oka, hogy elárult.
- Foldal.** De akkor igazán föl nem foghatom —
- Borkman.** Hiszen *neked* megmondhatom Vilmos.
- Foldal.** Nos?
- Borkman.** Tudod — olyan asszonyhistória féle volt.
- Foldal.** Asszonyhistória? Ugyan John Gabriel —?
- Borkman.** *(Véget vetve.)* No igen, — ne beszéljünk többet azokról a régi ostobaságokról. Nos, miniszter aztán nem lett sem belőlem, sem ő belőle...
- Foldal.** De magasra jutott.
- Borkman.** Én pedig a mélységbe zuhantam.
- Foldal.** Ó szörnyű egy dráma ez —
- Borkman.** *(Biccent a fejével.)* Majdnem épen olyan szörnyű, mint a tied — úgy tetszik ha elgondolom.
- Foldal.** *(Ártatlanul.)* Legalább is olyan szörnyű.
- Borkman.** *(Halkan nevet.)* De a másik oldaláról nézve, valóságos komédia.
- Foldal.** Komédia? Ez?
- Borkman.** Legalább úgy, a hogy most látszik fejlődni. Ugyanis el akarok most neked valamit beszélni. —
- Foldal.** Nos tehát —?
- Borkman.** Hiszen te nem találkoztál Fridával, mikor ide jöttél.
- Foldal.** Nem.
- Borkman.** Mialatt mi ketten itt ülünk, az alatt ő ott zongorázik annál, a ki engem elárult és tönkretett.
- Foldal.** Arról fogalmam sem volt.
- Borkman.** Ugy van Fogta a kottáit és ment tőlem oda ahhoz a — ahhoz az urasághoz.
- Foldal.** *(Mentegetve.)* No tudod, az a szegény gyermek —

- Borkman.** És el tudnád-e találni, kinek is játszik még, — a többek között?
- Foldal.** Nos?
- Borkman.** A fiannak.
- Foldal.** Mi?
- Borkman.** No, mit szólsz hozzá Vilmos? Az én fiam ma ott kering a táncosok sorában. Hát nincs igazam, ha komédiáról beszélek?
- Foldal.** De akkor bizonyosan semmit sem tud.
- Borkman.** Mit nem tud.
- Foldal.** Semmi esetre sem tudja, hogy az az ember milyen módon — hogy az a —
- Borkman.** Csak mondd ki bátran a nevét. Már nem hoz ki a sodromból.
- Foldal.** Meg vagyok róla győződve John Gabriel, hogy a fiad nem ismeri az összefüggést.
- Borkman.** *(Sötéten ül és dobol az asztalon.)* Azt mondom neked, hogy ismeri, — olyan igaz, mint-hogy itt ülök.
- Foldal.** De hogy higgye már az ember, hogy ő *abban* a házban megfordul?
- Borkman.** *(Fejét rázva.)* A fiam bizonyosan más szemmel nézi a dolgokat, mint én. Meg mernék rá esküdni, hogy az ellenségeim pártján van! Okvetlenül azt hiszi, a mit azok, hogy Hinkel ügyvéd csak kutya kötelességét teljesítette, mikor elárult.
- Foldal.** De jószágos Isten, ki állította volna ilyen színben eléje ezt a dolgot?
- Borkman.** Azt kérdezed kicsoda? Hát elfelejtetted ki nevelte? Előbb a nénye — a hatodik, vagy hetedik életévétől. Utána pedig az anyja.
- Foldal.** Azt hiszem, hogy most az egyszer igazságtalan vagy irántuk.
- Borkman.** Én soha senki iránt sem vagyok igaztalan! Ellenem lázította mind a kettő, azt mondom neked!
- Foldal.** *(Engedékenyen.)* Hát igen, akkor már alighanem úgy lesz.
- Borkman.** *(Elkeseredve.)* Ó, ezek az asszonyok! Megkeserítik és kitorgatják az életünket! Belekontárkodnak a végzetünkbe, — a diadalunkba.
- Foldal.** Tudod, nem mindnyájan.

- Borkman.** Ugy? Nevezz hát egyetlen egyet, a melyik ér valamit.
- Foldal.** Nem, hisz éppen ez az. Az a néhány a kité én ismerem, az nem ér semmit.
- Borkman.** (*Gunyosan.*) Hát mit ér akkor, hogy egyáltalában olyan nők is vannak — — — ha az ember nem ismeri őket!
- Foldal.** (*Melegséggel.*) Mégis, — John Gabriel, mégis ér valamit. Olyan felséges és magasztos gondolat, hogy odakünn, körülöttünk, a messzre távolban, — ott mégis létezik a valódi asszony.
- Borkman.** (*Türelmetlen mozdulattal.*) Ugyan hallgass azzal a poéta fecsegéssel.
- Foldal.** (*Fájdalommal pillant rá.*) Poéta fecsegésnek nevezed te az én legszentebb hitvallásomat?
- Borkman.** (*Keményen.*) Persze, hogy annak nevezem! Hiszen épp ez az oka, hogy sohase bírtál fölvergődni az életben. Ha félre dobnád mindezt a lim-lomot, akkor még talpra állíthatnálak, — magasra emelhetnélek.
- Foldal.** (*Benseje forr a fölindulástól.*) Ah, nem bírod te azt.
- Borkman.** De bírom, csak hatalomra jussak megint.
- Foldal.** Csak hogy odáig elérj, hogy az ut.
- Borkman.** (*Hevesen.*) Azt érte talán, hogy az az idő sohase érkezik el? Felelj nekem erre!
- Foldal.** Én nem tudom mit feleljek.
- Borkman.** (*Hideg előkelőséggel fölemelkedik és egy kézmozdulattal az ajtóra mutat.*) Akkor nincs rád többé szükségem.
- Foldal.** (*Hirtelen fölindulással.*) Nincs rám szükségem? —
- Borkman.** Ha te nem hiszed, hogy az én sorsom megfordul —
- Foldal.** De hát hogy hissesem azt, a minek a józan ész ellene szól! — Rehabilitálva kellene lenned —
- Borkman.** Tovább, csak tovább!
- Foldal.** Vizsgálatimat ugyan igaz, hogy nem tettem le; de annyit tudok még diákkoromból —
- Borkman.** Hogy lehetetlen, azt érte?
- Foldal.** Eddig nincs rá példa.
- Borkman.** Szükségtelen is, kivételes embereknél.

- Foldal.** A törvény nem ismer ilyen kivételeket.
- Borkman.** (*Kemény elutasító hangon.*) Vilmos, te nem vagy költő.
- Foldal.** (*Önkénytelenül összekulcsolt kezekkel.*) Egészen komolyan mondd te ezt?
- Borkman.** (*A kérdést feleletre nem méltatva.*) Mi ketten csak eltékozoljuk egymással az időt. Legokosabb, ha nem is jössz többet.
- Foldal.** Hát azt akarod, hogy elmenjek tőled?
- Borkman.** (*A nélkül, hogy ránézne.*) Nincs többé szükségem rád.
- Foldal.** Nincs, nincs; az lehetséges. (*Békülékenyen mappáját veszi.*)
- Borkman.** Tehát te nekem ez alatt az egész idő alatt mindig hazudtál.
- Foldal.** (*Fejét rázza.*) Sohasem hazudtam, John Gabriel.
- Borkman.** Nem hazudtál belém folytonosan hitet, bizalmat és önérzetet?
- Foldal.** Nem volt hazugság addig, míg te az én hivatottságomban hittél. A míg te hittél bennem, én is hittem te benned.
- Borkman.** Mi tehát kölcsönösen csaltuk egymást. És végül megcsaltuk saját magunkat — mind a ketten.
- Foldal.** De hát, alapjában véve, nem barátság ez John Gabriel?
- Borkman.** (*Keserű mosolylyal.*) Hogyne, csálni, — az barátság. Ebben igazad van. Ebben a tapasztalásban már volt egyszer részem.
- Foldal.** (*Föltéekint rá.*) Semmi költői hivatottság tehát. És te ezt ilyen kiméletlenül mondd nekem?
- Borkman.** (*Valamivel lágyabb hangon.*) Ugyan, hiszen én nem vagyok szakavatott azon a téren.
- Foldal.** Talán inkább, mint magad is képezed.
- Borkman.** Én?
- Foldal.** (*Halkan.*) Igen, te. Ugyanis engem magamat is kinezott a kétség, tudod, időről-időre — hogy nem vesztegettem-e el az életemet egy képzelődés miatt.
- Borkman.** De ha te magad kételkedel magadban, akkor gyöngye lábon állasz.
- Foldal.** Azért találtam akkora vigasztalást abban, hogy idejőjtek és terád támaszkodjam, a kiben ez a hit

meg volt. (*Fogja a kalapját.*) De most olyan vagy rám nézve mint egy idegen.

Borkman. Te is nekem.

Foldal. Jó' jszakát John Gabriel.

Borkman. Jó' jszakát Vilmos.

Foldal. (*Balra el.*)

NEGYEDIK JELENÉS.

Borkman egy ideig áll s az ajtóra mered, mely az alatt becsukódott, egyet mozdul, mintha Foldalt vissza akarná hívni, de meggondolja és járkálni kezd, két kezét a hátán összefogva. Azután megáll a divány előtti asztalnál és eloltja a lámpát. A teremben félhomály lesz.

Egy idő múlva, hátul a kis tapéta-ajtón kopognak.

Borkman. (*Ki az asztalnál áll, megrázkodik, megfordul és hangosan kérdi.*) Ki kopog?
(*Semmi felelet; ismét kopogás.*)

Borkman. (*Megáll.*) Ki van ott? Szabad!

ÖTÖDIK JELENÉS.

(Rentheim Ella megjelenik az ajtóban, égő gyerityával a kezében. Ugyánaz a fekete bársony ruha van rajta, mint előbb, köpenye vállára vetve.)

Borkman. (*Rámered a szemé.*) Kicsoda ön? Mit akar ön tőlem?

Ella. (*Az ajtót beteszi maga mögött és közelebb jön.*) Én vagyok, Borkman. (*A gyertyát a zongorára teszi és ott marad állva.*)

Borkman. (*Mintha villám érte volna, olyan mereven áll, idegenül nézi és félhangon suttogja.*) Ez — Ella ez? Rentheim Ella ez?

Ella. Igen. — A „te Ellád“ a hogy régi időben nevez-tél. Akkor. Sok-sok esztendővel ezelőtt.

Borkman. (*Mint fönn.*) Igen, te Ella vagy, — most látom.

Ella. Rám ismersz megint?

Borkman. Csakugyan, kezdelek már ismerni —

Ella. Az évek keményen, kiméletlenül bántak el velem Borkmann. Nem így látod te is?

Borkman. (*Megerőltetésébe kerül a beszéd.*) Megváltóztál némileg. Úgy első tekintetre.

Ella. Nincsenek már meg vállaimra hulló barna fűrtéim. Azok a fűrtök, miket egykor úgy szerettél az ujjaidra csavargatni.

Borkman. (*Hirtelen.*) Csakugyan, most látom Ella, megváltoztattad a hajviseletedet.

Ella. (*Fájó mosolyal.*) Ezt eltaláltad, a hajviselet teszi.

Borkman. (*Elterelve.*) Különben — nem tudtam, hogy te ezen a vidéken vagy.

Ella. Csak éppen most érkeztem ide.

Borkman. Mért utaztál ide, — most télidején? —

Ella. Azt majd elmondom.

Borkman. Tőlem akarsz valamit?

Ella. Tőled is. Mielőtt azonban arról beszéljünk, messziről kell kezdenem.

Borkman. Te bizonyosan fáradt vagy.

Ella. Igen, fáradt vagyok.

Borkman. Nem akarsz leülni? Oda — a divánra.

Ella. Köszönöm. Már csak le kell ülnöm. (*Jobbra megy és a diván sarkába leül.*)

(*Borkman az asztalnál áll, kezei a hátán és nézi. Rövid szünet.*)

Ella. Szörnyű rég volt, hogy így álltunk egymás előtt szemtől szembe, Borkman.

Borkman. (*Sötéten.*) Régen, régen volt. Mind az a borzalom között fekszik.

Ella. Egy egész emberélet fekszik közte. Egy elveszett emberélet.

Borkman. (*Mogorván.*) Elveszett!

Ella. Elveszett. Mindkettőnk számára.

Borkman. (*Hideg, üzleti hangon.*) Én még nem tekintem as életemet elveszítettnek.

Ella. Nos, jól van, hanem az én életem?

Borkman. Annak te magad vagy az oka, Ella.

Ella. (*Egy önkénytelen mozdulattal.*) És ezt te mondd!

Borkman. Te nagyon boldogulhattál volna nélkülem.

Ella. Azt hiszed?

Borkman. Csak te magad is akartad volna.

Ella. (*Keserűen.*) Azt igenis tudom, hogy egy más valaki kész volt elvenni engem . . .

Borkman. De azt elutasítottad

Ella. Azt cselekedtem.

Borkman. Egyre-másra elutasítottad. Évről-évre —

Ella. (*Gúnyosan.*) Évről-évre utasítottam el magamtól a boldogságot, nemde?

Borkman. Te igen boldog lehettél volna *ő vele* is. És én meg lettem volna mentve.

Ella. Te? —

Borkman. Azzal megmentettél volna, Ella.

Ella. Hogy érted ezt?

Borkman. Ő azt hitte, én állok utjában. Hogy én vagyok az oka örökös elutasításának. És boszút állt. Mert ez oly könnyű volt neki. — neki, a ki valamennyi, minden tartozás nélküli bizalmas levelemet megőrizte! Fölhasználta őket és, — és nekem végem volt, — legalább egyelőre. Látod Ella, hogy mindennek te vagy az oka!

Ella. No nézze meg az ember Borkman, — talán bizony úgy áll a dolog, hogy *én* vagyok a *te* adósod.

Borkman. A hogy épen vesszük. Én nagyon jól tudom, mi mindent köszönhetek neked. Te ezt a jószágot itt, az egész birtokot, megvétteted az árverésen. Te az egész házat nekem és — és a nővérednek rendelkezésére bocsátottad. Te magadhoz vetted Erhardot, gondoskodtál róla minden tekintetben.

Ella. A meddig meg volt engedve.

Borkman. Azaz a nővéred részéről meg volt engedve. Én ezekbe a házi ügyekbe sohasem avatkoztam bele. — Tehát a mint mondtam akartam, én tudom, hogy micsoda áldozatot hoztál nekem és nővérednek. Csakhogy meg is *tehetted* Ella. És nem szabad elfelejtened, hogy *én* voltam az, a ki abba a helyzetbe juttattalak, hogy ezt meg is *tehesd*.

Ella. (*Fellázadván.*) Rettenetesen csalódo! Borkman! A szívem legmélyéből fakadó vonzalom volt Erhard

íránt, — és te írántad is, — ez volt, a mi arra indított, hogy megtegyem.

Borkman. (*Félbeszakítja beszédét.*) Édes Ella, ne bocsátkozzunk holmi érzelmekbe és efélékbe belé. A mit mondtam, azt természetesen úgy értettem, hogy na te úgy cselekedtél, hát én voltam az, a ki téged erre képessé tettelek.

Ella. (*Mosolyog.*) Hm, képessé, képessé —

Borkman. (*Tüzesen.*) Igenis, éppen hogy képessé! Mikor a nagy, döntő ütközet előtt állottam, — mikor sem rokont, sem barátot nem kimélhettem — mikor a milliókhoz, melyek rám voltak bízva hozzá kellett nyulnom, — és tehát hozzá is nyultam — akkor mindazt megkiméltem, a mi a tied volt, egész vagyondodat, — noha, éppen úgy elkölcsönözhettem, — és fölhasználtam volna, — mint a többit mind.

Ella. (*Hidegen, nyugodtan.*) Ez tökéletesen igaz, Borkman.

Borkman. Mindenestre. Azért aztán — mikor jöttek és elvittek — akkor meg is találtak a bankban mindent, a mi a tied volt, érintetlenül.

Ella. (*Tekintetét részegzi.*) Annyiszor gondolkoztam felőle, — miért kimélted te tulajdonképpen meg mindazt, a mi az enyém volt? és csupán csak azt?

Borkman. Miért?

Ella. Igen, miért? Mondd.

Borkman. (*Keményen, gúnyosan.*) Talán azt hiszed, azért tettem, hogy legyen valamire támaszkodnom — ha a dolog ferdén ütne ki?

Ella. Ó nem, — arra te bizonyos, hogy nem gondoltál abban az időben.

Borkman. Sohasem! Sziklaszilárdan építettem győzelmemre.

Ella. Igen, de hát akkor miért?

Borkman. (*Vállat von.*) Édes Istenem, Ella, — nem olyan könnyű az embernek, húsz esztendő s indító okokról, számat adni magának. Csak arra emlékszem, hogy mikor ott egyedül jártam-keltem, és a esőndességben terveket koholtam mindazokra a nagy vállalatokra miket munkába akartam venni, akkor olyanformán éreztem magamat, mint a hogy elképzelttem, hogy körülbelül egy léghajós érezheti magát.

Álmatlan éjszakáimon úgy tetszett, mintha egy óriás léggömböt töltenék meg és kiszállandó volnék egy bizonytalan, veszélylyel teljes világtengerre.

Ella. (*Mosolyog.*) Te, a ki sohasem kételkedtél a győzelemben?

Borkman. (*Türelmetlenül.*) *Ilyenek* az emberek, Ella. Kétkednek és hisznek egy és ugyanazon időben. (*Maga elé.*) És annak kellett az okának lenni, a miért téged és azt, ami a tied nem akartam magammal vinni a léghajóba.

Ella. (*Feszülten.*) Miért, azt kérdem. Mondd meg miért?!

Borkman. (*A nélkül, hogy ránézne.*) Az ember nem örömet viszi magával hajójába legdrágábbját, az ilyen utra.

Ella. De a te hajódban *veled* volt a legdrágább. Egész jövődő életed —

Borkman. Az élet nem mindig a legdrágább.

Ella. (*Lélegzet nélkül.*) Neked akkor úgy tetszett?

Borkman. Mintha úgy tetszett volna.

Ella. Mintha én lettem volna neked a legdrágább?

Borkman. Olyanformán volt.

Ella. Pedig akkor már jó ideje volt, hogy cserben hagytál — és elvettél egy másikat!

Borkman. Téged cserben hagytalak, mondd? Te bizonyosan igen jól érted, hogy magasabb tekintetekből történt, — no igen, hát más tekintetekből, a melyek rákényszerítettek. Az ő támogatása nélkül nem haladhattam előre.

Ella. (*Magát legyőzve.*) Cserben hagytál tehát magasabb tekintetek miatt.

Borkman. Nem nélkülözhettem a segítségét. És ő téged követelt a segítsége díjában.

Ella. És te megfizetted az árt. A teljes összeget. Alku nélkül.

Borkman. Nem maradt választásom. Győznöm kellett, vagy elbuknom.

Ella. (*Remegő hangon, mialatt nézi.*) Dehát aztán igaz az, a mit az imént mondtál, hogy akkor én voltam neked a legdrágábbad a világon.

Borkman. Akkor is, mint később, — még soká, soká azután.

Ella. Es ennek dacára áruba bocsátottál. Alkudoztál a szerelmed jogáért egy másik emberrel. Eladtad az én szerelmemet egy bankigazgatói állásért!

Borkman. (*Sötéten lehorgasztott fejjel.*) A kényszerítő szükség parancsolta, Ella.

Ella. (*Főlemelkedik a dívánról, vad remegő izgalommal.*) Te gonosztevő! Te!

Borkman. (*Összerázkodik, de erőt vesz magán.*) Ezt a szót már azelőtt is hallottam.

Ella. Ó, csak azt ne hidd, hogy arra célzok, a mit, talán a törvény ellen vétettél. Mit gondolsz, mit törődöm én azzal, hogy te mire fordítottad azokat a kötelezvényeket, meg részvényeket, vagy micsodák voltak! Ó bár melletted állhattam volna akkor, mikor minden összeomlott a fejed fölött.

Borkman. (*Feszült figyelemmel.*) S mi lett volna akkor, Ella?

Ella. Hidd el nekem, örömmel viseltem volna veled a szégyent, a megsemmisülést, — mindent, mindent segitettem volna elviselni. —

Borkman. Te akartad volna? Vagy birtad volna?

Ella. Akartam és birtam volna. Hiszen akkor még semmit sem tudtam a te nagy, a te szörnyű gonosztettedről.

Borkman. Melyikről? Mire célozol?

Ella. Arra a büntettre célozok, a melyre nincs bocsánat.

Borkman. (*Rámered.*) Te megőrültél.

Ella. (*Közeledik hozzá.*) Te gyilkos vagy! Te elkövetted a nagy, halálos bűnt!

Borkman. (*Hátrál tőle a szongora felé.*) Ella, te őrjügsz!

Ella. Te megölted bennem a szerelmet. (*Közeledik hozzá.*) A biblia egy szörnyű, titokzatos bünt említ, melyre nincs bocsánat. Sohasem birtam eddig fölfogni, elképzelni, hogy mi lehet az. Most megértettem. A nagy, megbocsáthatatlan bűnt akkor követjük el, mikor valakiben megöljük a szerelmet.

Borkman. És én azt követtem volna el?

Ella. Te azt követted el! Sohasem birtam egészen jól megérteni, hogy tulajdonképpen mi is történt velem, míg végre ma este kinyílt a szemem. Hogy engem cserben hagyva Gunhildhoz pártoltál, — azt én

egyszerűen állhatatlanságnak tekintetem, részedről és szívtelen fondorkodás eredményének az ő részéről. És majdnem azt hiszem, hogy némileg megvetettek — mindennek dacára. — De most látom! Te *azt* az asszonyt hagytad cserben, a kit szerettél! Engem, engem, engem! A mi neked legdrágább volt a világon, azt te kész voltál elcsereberélni, hogy hasznót huzz belőle. Ez az a kettős gyilkosság, a mit te elkövettél! A saját lelkesen és az enyémen!

Borkman. (*Hideg nyugalommal.*) Mennyire raismerek megint a te szenvedélyes, fékezhetetlen természetedre, Ella. Előtted olyan természetesnek tetszik ebből a szempontból fogni föl a dolgot. Hiszen te asszony vagy. És úgy látszik, hogy te semmi egyébről nem tudsz, és semmi egyebet nem tartasz szentnek.

Ella. Ebben tökéletesen igazad van.

Borkman. Csupán a saját szívügyedet tekinted.

Ella. Csak azt! Csak azt! Ezt eltaláltad.

Borkman. De azt nem szabad elfelejtened, hogy én férfi vagyok. Mint nő legdrágább voltál nekem a világon. De ha meg *kell* lenni, egy nőt végre is pótolhat egy másik —

Ella. (*Mosolyogva pillant rá.*) Ezt a tapasztalatot tetted, mikor Gunhild a feleséged lett?

Borkman. Nem. Hanem életföladataim segítettek azt is elviselnem. A hatalom valamennyi forrását alattvalómmá akartam tenni. Minden gazdagságot, a mit a talaj, a hegyek, az erdők és a tenger magában rejt, azt mind hatalmamba akartam keríteni és jólétet szerezni általa sok, sok ezer embernek.

Ella. (*Emlékeibe feledkezve.*) Tudom. Hány estén át beszélgettünk el a terveidről —

Borkman. Igen — teveled tudtam beszélni, Ella.

Ella. Ingerkedtem veled, azt kérdeztem, vajjon az aranyak valamennyi alvó szellemét föl akarod-e ébreszteni.

Borkman. (*Bólint.*) Emlékszem a kifejezésre. (*Lassan.*) Az aranyak alvó szellemeit.

Ella. De te nem vetted tréfára. Azt mondtad: úgy van Ella, ez az a mit akarok.

Borkman. És az is volt. Csak egyszer a lábamat a kengyelbe vethettem volna. És ez akkor attól az

egy embertől függött. Ő megtudta, és megakarta nekem a bank vezetését szerezni, — ha én viszont — **Ella.** Csakugyan! Ha te viszont lemondasz a nőről, a kit szerettél, — és a ki téged olyan kimondhatatlanul szeretett.

Borkman. Ismertem irántad való emésztő szenvedélyét. Tudtam, hogy különben semmi szín alatt —

Ella. És te kiegyeztél.

Borkman. (*Hevesen.*) Megtettem Ella! Mert lásd, a hatalomvágy fékezhetetlen volt bennem! És kiegyeztem. Ki *kell*te egyeznem. És ő fölsegített, feleutján, föl a csábító magaslatra a hová vonzódtam. És én emelkedtem folyton. Évről-évre emelkedtem.

Ella. És én, mintha ki lettem volna törölve az életemből.

Borkman. És mégis, *miattad* taszitott vissza a mélységbe, Ella.

Ella. (*rövid, gondtelt szünet után.*) Borkman, — nem tetszik neked is úgy, mintha a mi egész viszonyunkra egy atok súlyosodott volna?

Borkman. Atok? (*rápillant.*)

Ella. Igen, nem érzed ezt te is?

Borkman. (*nyugtalanul.*) De igen. Hanem, tulajdonképpen miért? (*Kitörve.*) Ah Ella, — már alig tudom melyikünknek van igaza, nekem-é, vagy neked?

Ella. Te vagy az, a ki vétkezett. Te minden földi boldogságot megöltél bennem.

Borkman. (*rebegeve.*) Csak ezt ne mondd, Ella!

Ella. Legalább minden női érzést. Attól az időtől fogva, hogy képed kezdett halványulni lelkemben, úgy éltem le az életemet, mint egy napfogyatkozás alatt. Ezek alatt az évek alatt nekem egyre tűrhetlenebb, — végre teljes lehetetlenség lett élő lényt szeretnem. Sem embert, sem állatot vagy növényt. Csak azt az egyet, azt az egyetlen.

Borkman. Micsoda egyetlen?

Ella. Erhardot természetesen.

Borkman. Erhard — ?

Ella. Erhardot, — a te, a te fiadat Borkman.

Borkman. Csakugyan annyira a szívedhez nőtt?

Ella. Hát különben mit gondolsz, miért vettem volna

magamhoz? Miért tartottam volna magamnál addig, a míg csak bírtam? Miért?

Borkman. Én azt gondoltam, könyörületességből tetted. Mint a többit mind.

Ella (*heves, belső felindulással.*) Könyörületességből mondd? Haha! Én nem ismertem könyörület, mióta te elhagytál. Egyszerűen, nem voltam rá képes. Ha bejött egy nyomorult, kiéhezett gyermek — a konyhámba, a ki fázott, a ki sirt és enni kért, rábíztam a szakácsnéra, hogy az gondoskodjék róla. Sohasem éreztem annak a szükségét, hogy azt a gyermeket bevigyem magamhoz, hogy fölmelegessem a saját kályhánál, hogy gyönyörködjem abban a látványban, a mint ott ül és jóllakik. Pedig fiatal koromban nem voltam ilyen; erre oly tisztán emlékszem! Te vagy az, a ki ezt a sivárságot ezt a kietlen úrt okoztad bennem és kivülem is!

Borkman. Csak Erhard iránt nem.

Ella. Nem. A *te* fiad iránt nem. De ő rajta kívül minden iránt, a mi él és létezik. Te az anya örömétől és boldogságától raboltad meg az életemet. És a gondjaitól és könyeitől is. És végre is ez volt rám nézve a legsúlyosabb veszteség.

Borkman. Azt hiszed Ella?

Ella. Ki tudja? Egy anya gondjai és könyei talán megmentettek volna. (*Fokozódó felindulással.*) De akkor nem bírtam abba a veszteségbe belenyugodni! Azért vettem magámhoz Erhardot. Megnyertem az az ő meleg, bizalommal teli gyermek szívét, — egészen addig a napig — ő!

Borkman. Meddig?

Ella. A míg az anyja, — a szülő anyja, vissza nem vette tőlem.

Borkman. El kellett tőled jönnie. Ide, a városba.

Ella (*kezét tördeli.*) Igen, de értsd meg, hogy én ezt az elhagyatottságot nem bírom elviselni. Ezt a pusztaságot! A fiad szívének az elvesztését!

Borkman (*szemei gyűlöletes kifejezést öltenek.*) Hm, — azt semmi esetre sem vesztetted el Ella. Az, — odalenn a földszinten, nem egykönnyen hódít el szíveket az emberektől.

Ella. Én itt vesztettem el Erhardot. És ő visszanyerte. Vagy még egy más nő is. Ez elég világosan kiténik azokból a levelekből, miket néha-néha ír.

Borkman. Tehát azért jöttél, hogy őt visszavidd?

Ella. Oh, ha az lehetséges volna, akkor —!

Borkman. Lehetségesnek lehetséges, ha te egyáltalában úgy akarsz. Hiszen neked van hozzá első és legtöbb jogod.

Ella. Ah, jog! Mit ér itt a jog? Ha önkényt nem bírom, — sehogysem bírom. De éppen ezt akarom! Egész osztatlanul akarom bírni a gyermekem szívét!

Borkman. Ne felejtse el, hogy Erhard a huszas éveiben van. Arra nem számíthatsz, hogy sokáig megtartsd a szívét, osztatlanul, mint a hogy kifejezed magadat.

Ella (*méla mosolylyal.*) Hiszen nem is kellene olyan olyan sokáig tartania.

Borkman. Nem? Azt hittem, hogy a mit te követelsz, azt egész életed végeig követeled.

Ella. Az természet is. Azért nem kellene olyan sokáig tartania.

Borkman (*figyel.*) Mit jelent ez?

Ella. Hiszen tudod, hogy az utóbbi években folyton betegeskedtem.

Borkman. Te?

Ella. Te ezt nem tudod?

Borkman. Nem, ezt valóban nem tudtam.

Ella (*meglepetve tekint rá.*) Erhard nem beszélte el ezt neked?

Borkman. Valóban, ebben a pillanatban nem bírok rá visszaemlékezni.

Ella. Talán egyáltalában sohasem is említett?

Borkman. De igen — említeni, — gondolom, hogy említett. Egyébiránt igen ritkán látom. Majdnem soha. Ugyanis, van odalenn valaki, a ki elfogja tőlem. El, el, érted.

Ella. Olyan bizonyosan tudod ezt Borkman?

Borkman. Persze hogy tudom. (*megváltozott hangon.*) Tehát te beteges voltál Ella?

Ella. Igen. És bajom őszszel annyival rosszabbra fordult, hogy ide kellett jönnöm a tapasztaltabb orvosokkal beszélni.

Borkman. És talán már beszéltél is velük?

Ella. Ma délelőtt.

Borkman. Mit mondtak?

Ella. Teljesen bizonyossá lettem affelől, a mit már ugyanis rég gyanítottam.

Borkman. Nos?

Ella. (*Egyszerűen, nyugodtan.*) Én halálos betegségben szenvedek, Borkman.

Borkman. Ah, csak ilyesmit ne higj, Ella!

Ella. Tudod, egy olyan baj, a melyre nincs orvosság, nincs mentség. Az orvosok nem bírnak vele. Szabad folyást kell neki engedniök. Nem bírják gátolni az utjában. Csak némi enyhülést adhatnak. És ez még szerencse.

Borkman. Ah, az még soká eltarthat, — hidd el nekem.

Ella. Lehetséges, hogy még a télen át eltarthat, a mint mondták.

Borkman. (*Elgondolkozva.*) No igen a tél, hisz az hosszú.

Ella. Mindenesetre elég hosszú nekem.

Borkman. (*Buzgólkodva, eltereti.*) De az istenért, hát hogy is kaptad ezt a bajt? Te, a ki kétségkívül olyan egészséges, rendes életmódot folytatsz? — Hogyan szerezhetted magadnak?

Ella. (*Rátekint.*) Az orvosok azt hiszik, hogy talán valamikor egy nagy lelki rázkódtatást éltem át.

Borkman. (*Fölforrva.*) Lelki rázkódtatást? Aha, értem már! Ennek is megint én viseljem a terhét.

Ella. (*Emelkedő, belső háborgással.*) Ezt kutatni most már késő! De mielőtt válok, vissza kell nyernem szívem egyetlen gyermekét! Olyan kimondhatatlan szomorú gondolat, hogy mindent itt hagyjak a mi él, — a Napot, levegőt és világosságot, a nélkül, hogy egyetlen lény maradna utánam, a kinek eszébe jutnék, a ki melegen, szeretettel emlékeznék reám, — ugy mint egy fiu emlékszik elveszett anyjára.

Borkman. (*Rövid szünet után.*) Vidd hát Ella, — ha meg tudod nyerni magadnak.

Ella. Beleegyezel? Megteszed?

Borkman. (*Sötéten.*) Igen. És nem is nagy áldozat. Hiszen ugy sem az enyém.

Ella. Mégis, mégis köszönöm ezt az áldozatot! —

De most még egy kérésem van hozzád. Az én szememben nagy kérés. Borkman.

Borkman. No, hát akkor csak mondd!

Ella. Te talán gyermekesnek fogod találni, — talán meg sem fogod érteni. —

Borkman. Csak mondd, — de mondd hát!

Ella. Ha most, úgy, nemsokára végem lesz, vagy marad utánam, a mely nem jelentéktelen. —

Borkman. Azt elképzelem.

Ella. És az a szándékom, hogy az egészet Erhardra hagyom.

Borkman. Igen, hiszen nincs is senkid, a ki közelebb állna hozzád.

Ella. (*Melegséggel.*) Nincs, valóban senkim sincs, a ki nálánál közelebb állana hozzám.

Borkman. Senki a saját családoból. Te vagy az utolsó.

Ella. (*Lassan bólint.*) Éppen ez az. Ha meghalok, — kihál a Renheim név is. És ez olyan kinzó gondolat. — Kitérölve az életből — még a név is. —

Borkman. (*Fölforr.*) Ahá — látom a célotat.

Ella. (*Szenvedélyesen.*) Ne engedd megtörténni! Hadd viselje Erhard, utánam azt a nevet!

Borkman. (*Kemény pillantással.*) Ó értelek, ne félj. Meg akarod a fiamat szabadítani attól, hogy az apja nevét kelljen viselnie Ez az.

Ella. Nem igaz! Nem ez az. Én magam oly daccal és örömmel viseltem volna azt közösen veled! De egy anyának, kinek nemsokára meg kell hálnia — egy név szorosabb kötélek, mint te képzeled Borkman.

Borkman. (*Kevélyen, hidegen.*) Nagyon helyesen, Ella. Ember leszek arra is, hogy egyedül viseljem a nevemet.

Ella. (*Megragadja és megszorítja a kezét.*) Köszönöm, köszönöm! Most végképp leszámoltunk egymással! Igen, igen, hallgass! Te jóvá tetted, a mit jóvá tehetted. Mert ha én elköltözöm ez életből, engem tulél Renheim Erhard!

HATODIK JELENÉS.

(A tapéta ajtó kicsapódik. Borkmanné — a nagy-kendő a fejére vetve — megjelenik az ajtóban.)

Borkmanné. (Erős felindulásban.) Soha, de soha nem fogják Erhardot így nevezni.

Ella. (Hátrál.) Gunhild!

Borkman. (Keményen, senyegtetve.) Nem engedem meg senkinek, hogy ide belépjen.

Borkmanné. (Egy lépést tesz a szobába.) Nem kérek rá engedelmet.

Borkman. (Feléje.) Mit akarsz te én tőlem?

Borkmanné. Küzdeni és harcolni akarok érted. Védelmezni akarlak a gonosz hatalmak ellen.

Ella. A leggonoszabb hatalmak te benned magadban lakoznak, Gunhild!

Borkmanné. (Keményen.) Arról ne beszéljünk. (Fenyegtetve, fölemelt karral.) Hanem azt mondom, — az apja nevét fogja viselni! És fennen fogja hordani és ismét becsületet fog annak szerezni. És egyedül én leszek az anyja! Egyedül én! És a fiam szíve az enyém legyen. Az enyém és senki másé!

(A tapéta-ajtón elmegy — mely becsukódik mögötte.)

HETEDIK JELENÉS.

Ella. (Megrendülve és fáradtan.) Borkman, — Erhard tönkre megy ezekben a viharokban. Megállapodásra kell jutnotok Gunhilddal. Azonnal le kell hozzátok mennünk.

Borkman. (Rápillant.) Lemennünk? Nekem is? azt hiszed;

Ella. Neked is, nekem is.

Borkman. (A fejét rázza.) Tudod, ő kemény. Kemény, mint az érc, a mit egykor a hegyekből akartam kivésni!

Ella. Nos hát kísérsd meg most!

Borkman. (Felelet nélkül, határozatlanul tekint rá.)

(Függöny.)

HARMADIK FELVONÁS.

(Borkmanné lakószobája. A diván előtti asztalon a lámpa még mindig ég. De a kert szobában még sötét van.)

ELSŐ JELENÉS.

(Borkmanné a fejére vetett kendővel, heves fölindulásban belép, a külső bejáraton az ablakhoz megy és a függönyöket kissé széthuzza, onnan a kályhához, ott leül, de csakhamar felugrik és meg-rántja a csengőtyű-zsinórt. Megáll a diván mellett és egy ideig várakozik. Senki sem jön. Ismét csenget, most hevesebben. Rövid szünet múlva belép a szobaleány. Durcás, álmos és látszik rajta, hogy ruháit hirtelen kapkodta magára.)

Borkmanné. (Türelmetlenül.) Ugyan Malene hol marad? Már kétszer csöngettem.

Szobaleány. Hiszen hallottam nagyságos asszony.

Borkmanné. Ugy, és mégsem jön.

Szobaleány. (Durcásan.) Hiszen csak föl kellett előbb öltöznöm.

Borkmanné. Igen csak öltözködjék fel becsületesen. Aztán mindjárt át kell szaladnia, hogy a fiamat haza hívja.

Szobaleány. (csodálkozva.) Az ifjú urat hívjam haza?

Borkmanné. Igen. Csak mondja meg neki, hogy azonnal ide kell jönnie; beszédem van vele.

Szobaleány. (Nyelvelve.) Akkor legjobb lesz, ha fölkeltem a kocsist odaát a tisztartónál.

Borkmanné. Ugyan miért?

Szobaleány. Hogy befogjon a szánkába. A milyen gyalázatos hózivatar ma éjszaka van —

Borkmanné. Ah, baj is az. Csak siessen, menjen maga! Hiszen itt van mindjárt a szegleten.

Szobaleány. De nagyságos asszony, mindjárt a szegleten csak még sínes.

Borkmanné. De persze, hogy ott van. Hát nem tudja, hogy hol van a Hinkel villa?

Szobaleány. (*Czélzattal.*) Ah, úgy, ott van most az ifju úr?

Borkmanné. (*Figyelmes lesz.*) De hát hol volna máshol?

Szobaleány. (*Mosolyog.*) No csak úgy gondoltam, hogy ott van, a hol máskor mindég szokott.

Borkmanné. Hol gondolja?

Szobaleány. Hát ott a Viltonné nagyságánál, — vagy minek hívják.

Borkmanné. Viltonnénál? Oda ugyan nem jár olyan gyakran a fiam.

Szobaleány. (*Halkan motyog.*) Én úgy hallottam, hogy minden nap ott van.

Borkmanné. Ejh, ostobaság, Malene. Most csak menjen át Hinkelékhez és lásson utána, hogy megtalálja.

Szobaleány. (*Fejét fölveti.*) Nekem mindegy; én megyek. (*Készül kimenni a külső bejárat felé, abban a pillanatban az ajtó kinyílik. Ella és Borkman megjelennek a küszöbön.*)

Borkmanné. (*Egy lépést hátra tántorodik.*) Mit jelent sen ez?

Szobaleány. (*Ijedten, önkénytelenül összecsapja a kezét.*) Jesszus!

Borkmanné. (*A leánynak sugva.*) Mondja meg neki, hogy ebben a pillanatban ide kell jönnie!

Szobaleány. (*Halkan.*) Igenis, nagyságos asszony.

MÁSODIK JELENÉS.

(*Rentheim Ella és Borkman belépnek. A szobaleány hátuk mögött kioson és becsukja maga mögött az ajtót.*)

(*Rövid szünet.*)

Borkmanné. (*A ki önuralmát ismét visszanyerte, Ellához fordul.*) Mit akar idelelni nálam?

Ella. Megakarja kísérteni azt, hogy megértsétek egymást, Gunhild.

Borkmanné. Ezt eddig sohasem kísérlette meg!

Ella. Most akarja.

Borkmanné. Utoljára, mikor egymással szemben álltunk, — a törvényszék előtt volt. Mikor meg voltam idézve, hogy kijelentsem —

Borkman. (*Közeledik*) És ma én vagyok az, a kinek kijelenteni valója van.

Borkmanné. (*Rátéki.*) Te!

Borkman. Nem a felől, a mit elkövettem. Mert hiszen azt az egész világ tudja.

Borkmanné (*keserőséggel felsóhajt.*) Ez nagyon is igaz. Az egész világ tudja.

Borkman. De nem tudja azt, hogy miért követtem el. Miért kellett elkövetnem. Az emberek föl nem foghatták, miért kellett, éppen mert én voltam az, én John Gabriel Borkman, — nem pedig más. Es e felől kell most meghallgatnod, kijelentésemet.

Borkmanné (*fejét rázza.*) Mindhiába. Merész röptü fantázia nem ment föl senkit a vétkei alól. Nem az inspiráció.

Borkman. Saját maga előtt felmenthetik az embert.

Borkmanné (*elutasító kémozdulattal.*) Ah, ugyan hagyd azt! Eleget tüprenkedtem ezek fölött a te sötét történeteid fölött.

Borkman. Én is. Az alatt a végnélküli öt esztendő alatt a cellában — és egyebütt volt rá időm. És az alatt az idő alatt a nyolc esztendő alatt, oda fön a teremben, még több időm volt. Az egész jogi ügyet újra elfogtam új ítélet végett, — saját magam előtt. Magam voltam a saját vádlóm és saját bírám. Elfogulatlanabb, mint bárki más lehetett volna — ezt bátran állithatom. Oda fön a teremben jártam föl-alá és át meg átvizgáltam cselekedeteim mindegyikét. Meghánytam-vetettem minden oldaláról épp oly kiméletlenül, ép oly körjelhetetlenül, mint akármelyik ügyvéd tehetne volna. És az eredmény, melyhez eljutni bírok, csak ez: az egyetlen, a ki ellen vétettem, — az én magam vagyok.

Borkmanné. Hát ellenem talán nem? És a fiad ellen?

Borkman. Te és ő hozzátartoztok, mikor magamról beszélék.

Borkmanné. És az a sok más? A kiket tönkre juttatál, mint az emberek beszélük?

Borkman (*neki tüzesedik.*) Hatalmam volt. És ehez

járult a leküzdhetetlen hajlam itt a belsőmben, a mely ragadt magával. Ott feküdtek a lelánczolt milliók az egész országban a hegyek mélységeiben és engem hívtak! Hozzám kiáltottak szabadulásért! Senki más nem hallotta meg. Csak én.

Borkmanné. Igen, a Borkman név gyalázatára.

Borkman. Szeretném tudni, hogy a többiek, ha hatalmuk lett volna hozzám, nem cselekedtek volna-e éppen úgy, mint én.

Borkmanné. Senki sem tette volna meg, csak te!

Borkman. Talán nem. De csak azért nem, mert nem bírtak az én képességeimmel. És ha megtették volna, akkor sem az én céljaim lebegtek volna szemek előtt. Más lett volna az eset. Elég az hozzám, — én fölmentettem magamat.

Ella (lágyan, kérve.) Ó, de hát szabad-e ezt ilyen meggyőződéssel állítanod Borkman?

Borkman (biccent a fejével.) Fölmentettem magamat ebben az irányban. De most jön aztán a nagy, a megsemmisítő önvád.

Borkmanné. Ugyan miből áll az?

Borkman. Odafele jártam föl s alá és elpocsékoltam életem nyolc drága esztendejét! Azon a napon, melyen szabadlábra helyeztek, ki kellett volna lépnem a valóságba, — ki a jeges, álomnélküli valóságba! Alulról kellett volna elkezdenem ismét és fölkiúsznom magamat a magasba, — magasabbra, mint valaha álltam — dacára mindannak a mi közöttte állt.

Borkmanné. Ah, ez megint csak ugyanaz az élet lett volna, — biztosítalak.

Borkman. (Fejét rázza s oktatólag tekint rá.) Uj nem történik semmi. Hanem a mi megtörtént az sem ismétlődik. Szemünk látja csak másnak a cselekményt, — s az ujja született szem, ismét másnak látja a régi eseményt. (Megszakítva.) Hanem te ezt nem érted.

Borkmanné. (Kurtán.) Nem, nem értem.

Borkman. Ez épen az átok, hogy nem találtam soha egyetlen emberi lelket, a ki megértett volna.

Ella. (Rápillant.) Soha, Borkman?

Borkman. Kivéve — talán egyet. Rég, rég ideje annak.

Abban az időben, mikor úgy tetszett, mintha értelemre nem is volna szükségem. Azután, — később, soha egy lelket sem! Nem volt senkim, a ki elég éber lett volna, a ki mindig kész lett volna engem szólítani, — mint a reggeli harangszó, — fölhívni, uj, bátor munkára. És aztán belém vézni azt, hogy nem követtem el semmi olyat, a mi kitérülhetetlen!

Borkmanné. (Hangosan nevet.) Úgy, tehát ezt a bízgatást még is csak kívülről várod?

Borkman. (Melle dagad a dühtől.) Igen Ha az egész világ összeáll és a szemembe sziszegi, hogy az az ember vagyok, a kit nem lehet többé lábra állítani, akkor olyan érzések vesznek rajtam erőt, hogy magam is közel vagyok hozzám, hogy elhagyjem. (Fejét fölveti.) De legfelsőbb öntudatom megint csak diadalmasan kerekedik fölül. Az pedig fölment!

Borkmanné. (Kemény pillantással.) Miért nem jöttél sohasem hozzám keresni azt, a mit te értelemnek nevezel?

Borkman. Lett volna annak valami haszna, — ha én tehozzád jöttem volna?

Borkmanné. (Elutasító mozdulattal.) Te sohasem szerettél semmit, csupán saját magadat, — ez volt mindenek az oka.

Borkman. (Kevélyen.) Én a hatalmat szerettem. —

Borkmanné. Igaz! A hatalmat!

Borkman. A hatalmat, hogy boldogságot teremtsék mindenfelé magam körül!

Borkmanné. Egykor hatalmadban állott engem boldogítanod; arra használtad ezt a hatalmat?

Borkman. (Kikerüli tekintetét.) Valakinek — többnyire el kell pusztulnia a hajótörés alatt.

Borkmanné. És a tulajdon fiad?! Használtad-e hatalmadat arra, vagy éltél-e annak, hogy őt boldoggá tedd?

Borkman. Őt nem ismerem.

Borkmanné. Ebben igazad van. Még csak nem is ismered.

Borkman. (Keményen.) Arról te, — gondoskodtál... te az anyja...

Borkmanné. (Rátekint és lelki nagysággal mondja.) Ó, te nem tudod, hogy miről gondoskodtam én!

Borkman. Te?

Borkmanné. Igen, én. Egyedül én.

Borkman. Ugyan mondd hát.

Borkmanné. A te fennmaradó hírnevedről gondoskodtam.

Borkman. (Rövid, száraz nevetéssel.) Az én fennmaradó hírnevemről? No nézze meg az ember! Hisz ez majdnem úgy hangzik, mintha már halott volnék.

Borkmanné. (Súlyosan.) Az is vagy.

Borkmann. (Lassan.) Ebben igazad lehet. (Főháborodva.) De nem, nem! Még nem! Oly közel, oly közel voltam hozzá. Hanem most fölébredtem. Megint magamhoz tértem. Még előttem áll az élet. Látom ezt az új, csilámló életet, a mely ott pezseg és vár. — Hiszen majd meg fogod látni te is.

Borkmanné. (Főlemelt kézzel.) Ne álmodozál te többet életről! Maradj veszteg ott, a hol fekszel!

Ella. (Föllázadva.) Gunhild! Gunhild, — ugyan hogy vagy képes —!

Borkmanné. (Rá sem ügyel.) Emlékkövet akarok állítani a sírodra.

Borkmann. A pillengér oszlopot ugy-e bár?

Borkmanné. (Emelkedő indulattal.) Ó nem, nem kőből vagy ércből való emlékjel lesz az. És senki ne merészeljen gúnyos feliratot belevésni abba az emlékoszlopba — a melyet én állítok föl. Olyan legyen, mint egy élő sűvény, tömötten ültetve, fákból és bokrokból, egészen tömötten a te siri életed körül. El kell fednie mind azt a sötétséget a mi egykor volt. A feledésbe rejtene az emberek szemei elől John Gabriel Borkmant!

Borkman. (Rekedt, metsző hangon.) És a szeretet e munkáját te akarod végbe vinni?

Borkmanné. Nem saját erőmből. Erre gondolni sem lehet. De neveltem magamnak rá egy segítő társat, a ki az életét teszi föl rá. Olyan tiszta és magasztos életet folytasson, telve fénylő ragyogással, hogy a te kriptái életed ki legyen törülve itt a föld színén!

Borkmann. (Sötétlen, fenyegetve.) Ha Erhardot érted, csak mondd ki azonnal!

Borkmanné. (Erősen a szeme közé néz.) Igen. Erhard az, a fiam. A kiről te nem akarsz tudni. — vezeklésül a tulajdon tetteidért.

Borkman. (Ellára vetett tekintettel.) Vezeklésül leg-súlyosabb vétkemért.

Borkmanné. Csak egy idegen ellen elkövetett bűnödöt érzed. Emlékezz rá, mit vétetted én ellenem! (Mindkettőre győzelmesen tekint.) De ő nektek nem engedelmeskedik! Ha én hívom őt nyomoruságomban, akkor jön! Mert nálam akar lenni! Nálam, és soha másnál! (félbeszakítja magát és hallgatózik.) Ime, hallom őt! Itt van, — itt van! Erhard!

HARMADIK JELENÉS.

(Borkman Erhard főlrántja a külső bejárás ajtaját és hirtelen a szobában terem. Felöltöje rajta, kalapja a fején.)

Erhard. (Halványan, aggódva.) De anyám! Az Istenért, mi —! (Észreveszi Borkmant, a ki a kerti szoba ajtajában áll, megdöbben és leveszi kalapját.)

Erhard. (Egyideig hallgat; azután kérdi.) Anyám, mit akarsz velem? Mi történt itt?

Borkmanné. (Karjait kitarja feléje.) Látni akarlak, Erhard! Azt akarom, hogy itt légy velem — mindig!

Erhard. (Dadogva.) Veled —! Mindig! Mit értesz ez alatt?

Borkmanné. Mellettem, mellettem akarlak látni! Mert itt van valaki, a ki el akar tőlem választani!

Erhard. (Egy lépést hátrál.) Ah — tehát tudod!

Borkmanné. Természetesen; és te is tudod?

Erhard. (Meglépetve rátekin.) Hogy én tudom-é? természetesen —

Borkmanné. Aha, előre kitervelt játék! A hátam megett! Erhard! Erhard!

Erhard. (Hirtelen.) Anyám, mondd ki, mit tudsz?

Borkmanné. Tudom az egészet. Tudom, hogy a nagy-nénéd azért jött, hogy téged elválasszon tőlem.

Erhard. Ella néni!

Ella. Ah, hallgass csak engem meg egy pillanatig.

Borkmanné. Azt akarja, hogy átengedjelek neki. Az anyád akar lenni. Hogy az ő fia légy és többé nem

az enyém. Hogy mindenét örököld, a mivel bír. Hogy letedd a nevedet és helyette az övét viseld.

Erhard. Ella néni, igaz mindez?

Ella. Igen. Igaz.

Erhard. Erről mostanig egy betűt sem tudtam. Miért akarsz most megint magadhoz venni.

Ella. Mert érzem, hogy itt elveszítlek.

Borkmanné. *(Keményen.)* Miattam veszited el, igenis! És ez így egészen rendén is van.

Ella. *(Könyörögve tekint rá.)* Erhard, én nem bírlak most elveszíteni. Mert tudnod kell, hogy én egy egyedül-való, — haldokló teremtes vagyok.

Erhard. Haldokló?

Ella. Igen, haldokló. Akarsz-e velem maradni a vég-sőig? Egészen hozzám tartozni, mintha a tulajdon édes gyermekem volnál —

Borkmanné. — és az anyádat cserben hagyni, és utóbb még az életfeladatodat is ráadásul? Akarod ezt, Erhard?

Ella. Az én ítéletem ki van mondva, rövid idő múlva végem. Felelj nekem, Erhard!

Erhard. *(Mégindultan, melegséggel.)* Ella néni, — te olyan kimondhatatlan jó voltál. Nálad nevedtem abban a teljes, gondtalan boldogságban, a melyben csak részesülhet egy gyermek —

Borkmanné. Erhard! Erhard!

Ella. Ó milyen jól esik, hogy te még mindig így látod!

Erhard. — de én most nem áldozhatom magamat neked. Lehetetlen teljesen annak a gondolatnak élnem, hogy a te fiad legyek.

Borkmanné. *(Diadalmasan.)* Ó jól tudtam én! Nem nyered meg! Nem nyered őt meg, Ella!

Ella. *(Elborulva.)* Már látom, — Te visszanyerted őt!

Borkmanné. Igen, — az enyém, és az enyém marad! Erhard — ugy-e bár — mi ketten még jókora utat teszünk meg együtt.

Erhard. *(Magával küzködik.)* Anyám — én inkább egyenesen kimondom —

Borkmanné. *(Feszülten.)* Nos?

Erhard. Én már csak egy kis darabon haladok veled egy uton anyám.

Borkmanné. *(Míntha villám sujtotta volna.)* Mi akar ez lenni?

Erhard. *(Megembereli magát.)* Édes jó Istenem, anyám, — én fiatal vagyok! Nekem úgy tetszik, mintha ebben a szobalevegőben meg kellene fulladnom, ha ez még tovább is így tart.

Borkmanné. Itt — én nálam!

Erhard. Igen, — itt, nálad anyám!

Ella. Jöjj hát én velem, Erhard!

Erhard. Ah, Ella néni, nálad sem jobb egy hajszállal sem. Másképp van ott. De azért nem jobb. Azaz, hogy nem jobb *nekem*. Ott is levendula és rózsa-szagu, — szobalevegő ott is, mint itt!

Borkmanné. *(Megrendülve, de erőltetett nyugalommal.)* Szobalevegő az anyádnál, azt mondd!

Erhard. *(Növekvő türelmetlenséggel.)* Igen, én nem tudom, mi másnak nevezzem. Mind az a beteges gondozás — és bálványozás — vagy mi is akar lenni. Én tovább ki nem állom.

Borkmanné. *(Mély komolysággal néz a szemébe.)* Elfelejtéd a földadatot a melynek életedet szentelted, Erhard!?

Erhard. *(Kipattanik belőle.)* Ah, mondd inkább a földadatot, a melynek *te* az életemet szentelted! *Te*, te voltál az én akaratom. Magamnak sohasem volt szabad akarattal birnom! De most *nem* birom tovább viselni ezt az igát! Fiatal vagyok. Ugyan gondold meg ezt anyám! *(Udvarias, tapintatos pillantással Borkman felé.)* Én nem tehetem le engesztelő áldozatul az életemet másért. Bárki legyen is az a más.

Borkmanné. *(Növekedő ijedtséggel.)* Ki változtatott téged ennyire meg, Erhard?

Erhard. *(Találva érzi magát.)* Kicsoda? Nem lehetek én saját magam az, a ki —?

Borkmanné. Nem, nem, nem! Te idegen hatalmak befolyása alá kerültél. Te nem állsz többé az anyád befolyása alatt. Sem pedig a — nevelő-anyád alatt.

Erhard. *(Erőltetett daccal.)* Én a saját befolyásom alatt állok anyám! És a saját akaratom alatt!

Borkman. *(Közeledik Erhardhoz.)* Akkor hát, végre, talán elérkezett az én óráim is.

Erhard. (*Idegenül, kimért udvariassággal.*) Hogy érti? — Hogy érted ezt atyám?

Borkmanné. (*Gúnyyal.*) Igen; csakugyan azt kérdezem magam is?

Borkman. (*Zavartalanul folytatja.*) Hallgass ide Erhard, — akarsz hát az apáddal jönni? Az elbukottat egy másik ember erényei föl nem segíthetik. Ezek pusztá álmok, a miket neked meséltek — ideleln a szobalevegőben. Ha olyan életet folytatnál is, mint valamennyi szent együttvéve, rajtam egy mákszemnyit sem segítene.

Erhard. (*Kimérten, tiszteletteljesen.*) Ez nagyon igaz beszéd.

Borkmann. Így van. És az sem használna semmit, ha én csupa bánat és töredelemben csak úgy elfonnyadnék. Én megkísértettem — a lefolyt esztendőök alatt — álmokkal és reményekkel keresztül vergődni. De az ilyesmi nem nekem való. Most tehát ki ezekből az álmokból.

Erhard. (*Könnyű meghajtással.*) És mit szándékozik — mit szándékozol kezdeni, atyám?

Borkman. Magamat akarom lábra állítani. Megint előlről kezdeni. Az ember csak a jelene és a jövője által, — vezekelheti le a multját. Munka által, — szüntelen munka által azon cél felé, mely ifjú koromban szemem előtt lebegett, mintha csak maga az élet volna. De most ezerszerre magasabban, mint akkor. Erhard, — akarsz-e velem jönni és segítségemre lenni ebben az új életben?

Borkmanné. (*Kezét óvasra emeli.*) Ne tedd, Erhard!
Ella. (*Melegen.*) Tedd meg, tedd meg. Ah segíts neki Erhard!

Borkmanné. Ezt tanácsolod neki? Te, az elhagyatott, — a haldokló?

Ella. *Velem történjék, a mi akar.*

Borkmanné. Csak én ne legyek az, a ki őt megnyerem.
Ella. Ezt eltaláltad, Gunhild.

Borkman. Akarod, Erhard?

Erhard (*kinős zavarban.*) Atyám, — én most nem tehetem. Nem, lehetetlen!

Borkman. De végre is mit akarsz hát?

Erhard (*föllángolva.*) Fiatal vagyok! Én is élni akarok egyszer! A saját életemet akarom élni.

Ella. Egy pár rövid hónapot sem áldozni annak, hogy egy szegény, kialvó féiben levő emberi életre egy fényugárt deríts?

Erhard. Lehetetlen, ha még oly örömmel akarnám is.

Ella. Még annak a kedvéért sem a ki téged oly kimondhatatlanul szeret?

Erhard. Oly igaz, minthogy élek, Ella néni, — nem birom.

Borkmanné. (*Élesen a szemébe néz.*) És az anyád sem tart most vissza?

Erhard. Mindig szeretni foglak anyám. De nem, nem élhetek ezentúl is csupán s egyedül csak neked! Mert ez rám nézve nem élet.

Borkman. Akkor jöjj és tarts mégis velem. Mert élni, annyit tesz, mint dolgozni, Erhard. Jöjj, most mi ketten megyünk ki az életbe és együtt dolgozunk.

Erhard. (*Szenvedélyesen.*) De én nem akarok most dolgozni! Mert én fiatal vagyok! Sohasem tudtam eddig, hogy az vagyok. Hanem most érzem, forrón lüktet rajtam át az ifjuság! Nem akarok dolgozni! Csupán élni, élni, élni!

Borkmanné. (*Sejtelmes följajdulással.*) Erhard, — minek akarsz te élni?

Erhard. (*Lobogó tekintettel.*) A boldogságnak, anyám!

Borkmanné. És hol hiszed azt feltalálni?

Erhard. Már föltaláltam!

Borkmanné. (*Fölsikolt.*) Erhard! (*Erhard hirtelen az ajtóhoz megy és föltárja.*)

Erhard. (*Kikiált.*) Fanny, — most bejöhetsz!

NEGYPEDIK JELENÉS.

(*Viltonné, vállán köpenye, megjelenik a küszöbön.*)

Borkmanné. (*Fölemelt kezekkel.*) Viltonné! —

Viltonné. (*Kissé tartózkodó; Erhardra kérdő tekintetet vet.*) Tehát jöhettek?

Erhard. Igen, most már jöhetsz. Mindent elmondtam. *(Viltonné a szobába lép. Erhard beteszi az ajtót. Viltonné kimerően hajlik meg Borkman előtt, a ki köszönetét némán viszonozza.)*

(Rövid szünet.)

Viltonné. *(Halk, de szilárd hangon.)* A szó tehát ki van mondva. Elképzelem tehát, hogy úgy állok itt, mint a ki nagy szerencsétlenséget hozott erre a házra.

Borkmanné. *(Lassan, mialatt mereven nézi.)* Ön megsemmisítette utolsó maradványát annak, a miért még élhettem volna. *(Kitörve.)* De ez, — de hisz ez teljes lehetetlen, mindenek daczára!

Viltonné. Nagyon értem nagyságos asszony, hogy ön előtt lehetetlennek tetszik.

Borkmanné. Igen, hisz azt csak ön maga is beláthatja, hogy ez tiszta képtelenség. Vagy hogy érti?

Viltonné. Én inkább azt mondanám, hogy tiszta oktalanság. De hát már egyszer így van.

Borkman. *(Erhardhoz fordul.)* És csakugyan való ez, Erhard?

Erhard. Ez nekem a boldogság, anyám. A nagy, teljes csodálatos életboldogság. Egyebet nem mondhatok.

Borkmanné. *(Viltonnénak, kezét összekulcsolva.)* Ó, hogy elszédítette és megbabonázta az én szerencsétlen fiamat!

Viltonné. *(Büszkén fölveti a fejét.)* Azt nem tettem!

Borkmanné. Nem tette?

Viltonné. Nem. El nem bolondítottam, de el sem csábítottam. Erhard önként jött felém, és önként találkoztam vele a felé — utján.

Borkmanné. *(Kicsinlő tekintettel.)* Ön igen! Azt könnyen elhiszem

Viltonné. *(Uralkodik magán.)* Nagyságos asszony, — vannak az emberi életben hatalmak, a melyekről önnek nincs valami kimerítő tudomása.

Borkmanné. Miféle hatalmak, ha kérdeznem szabad?

Viltonné. Azok a hatalmak, melyek két embernek azt parancsolják, hogy életüket fölöldhatatlanul — és meggondolás nélkül kössék össze!

Borkmanné. *(Mosolyog.)* Én azt hittem, hogy ön már össze van kötve, ilyen fölöldhatatlanul — egy másikkal.

Viltonné. *(Kurtán.)* Az a másik elhagyott.

Borkmanné. De beszélük, hogy még él.

Viltonné. Az én szememben halott.

Erhard. *(Meggyőzőleg.)* Igen anyám, tudom részletesen, tudok mindent, mindent!

Borkmanné. És te mégis azt mondd, hogy semmi közöd sincs hozzá!

Erhard. *(Kitérve, kis önteltséggel.)* Én csak azt mondhatom, hogy a boldogságot akarom élvezni! Fiatal vagyok! Élni, élni, élni akarok!

Borkmanné. Kétségkívül fiatal vagy Erhard. Nagyon is fiatal ilyesmire.

Viltonné. *(Komolyan, nyomatékosan.)* Nehogy egyebet higgyen nagyságos asszony, minthogy ugyanezt mondtam neki én is. Életem körülményeit. Ujra meg újra emlékeztettem rá hogy teljes két évvel idősebb vagyok nála —

Erhard. *(Félbeszakítja.)* Ejh mit, Fanny, — hisz azt előre tudtam.

Viltonné. — de semmi — semmi sem használt.

Borkmanné. Úgy? Valóban semmi? Miért nem utasította ki egészen egyszerűen? Miért nem tiltotta ki a házából? Látja ezt kellett volna tennie, még idejében!

Viltonné. *(Ránéz és halk hangon.)* Ezt, egyszerűen nem tehettem nagyságos asszony.

Borkmanné. Miért ne tehetne volna?

Viltonné. Mert én is csak ebben az egyetlen egyben találtam meg a boldogságot.

Borkmanné. Hm. — *(Kicsinylőleg.)* A boldogságot, a boldogságot —

Viltonné. Sohasem tudtam azetött, mit tesz boldognak lenni az életben. És csak nem utasíthatom vissza a boldogságot, csupán azért, mert ilyen későn ér?

Borkmanné. És mit gondol, meddig fog ez a boldogság tartani?

Erhard. *(Félbe szakítja.)* Soká, vagy nem, anyám — az mindegy!

Borkmanné. *(Dühvel.)* Elvakult teremtés te; Hát nem látod hová vezet mindez?

Erhard. Nem törődöm azzal, hogy a jövőbe lássak. Nem akarok körültekinteni! Azt akarom, hogy szabad legyen már egyszer élnem!

Borkmanné. (*Fájdalommal.*) És te ezt életnek nevezed, Erhard!

Erhard. Igen, hát nem látod, milyen csodaszép?!

Borkmanné. (*Kezeit tördeli.*) Hát ezt a lesújtó szégyent is el kell még viselnem!

Borkman. (*A háttérben, kemény, metsző hangon.*) Ejh mit, hiszen te megszoktad az ilyesmit elviselni, Gunhild.

Ella. (*Könyörögve.*) Borkman —!

Erhard. (*Epp úgy.*) Atyám! —

Borkmanné. És én napról napra lássam a tulajdon fiamat egy ilyen — ilyenek a társaságában —

Erhard. (*félbeszakítja keményen.*) Semmit se láss anyám! Csak attól ne félj! Nem maradok itt tovább.

Viltonné. (*hirtelen és határozottan.*) Mi elintazunk nagyságos asszony.

Borkmanné. (*Elhalványodik*) Ön is elutazik! Még utóbb együtt!

Viltonné. (*biccent a fejével.*) Délre utazom. Külföldre. Egy fiatal lánykával együtt. És Erhard velünk jön.

Borkmanné. Önnel és egy ifjú leánykával?

Viltonné. Igen. A kis Foldal Fridával, a kit magamhoz vettem. Annak is velem kell jönnie zenei tanulmányai végett.

Borkmanné. Es ön magával viszi őt?

Viltonné. Igen, hiszen csak nem küldhetem ki egyedül azt a fiatal teremtetést.

Borkmanné. (*Egy mosolyt nyom el.*) Ugyan Erhard, mit szólsz te ehhez?

Erhard. (*Kis zavarral vállat von.*) Igen, anyám, — ha Fanny minden áron úgy akarja — hát —

Borkmanné. (*Hüdegen.*) Mikor utaznak az uraságok, ha szabad kérdezni?

Viltonné. Azonnal utazunk, még az éjszaka. Szánkóm odalenn vár az országúton — a Hinkel villa előtt.

Borkmanné. (*Végig meri.*) Aha, — ez volt tehát az esteli összejövetel!

Viltonné. (*Mosolyog.*) Persze, hogy nem jött más, mint Erhard és én. No meg természetesen a kis Frida.

Borkmanné. És hol van az jelenleg?

Viltonné. A kocsiban vár bennünket.

Erhard. (*Kínos zavarban.*) Anyám, hiszen fölfoghatod? Meg akartalak kimélni ettől a jelenettől — téged és mindenkit —

Borkmanné. (*Fájdalmasan tekint rá.*) El akartál utazni a nélkül, hogy nekem istenhozzádót mondj?

Erhard. Jobbnak láttam úgy... Mind a kettőnkre nézve jobbnak. Minden készen is volt. A ládák becsomagolva. De aztán mikor értem kiüdtet akkor — (*Kezeit akarja feléje nyújtani.*) Tehát, Isten veled, anyám.

Borkmanné. (*Tiltó mozdulattal.*) Hozzám ne érh!

Erhard. (*Békülékenyen.*) Ez utolsó szavad?

Borkmanné. (*Keményen.*) Igen.

Erhard. (*Ellához fordul.*) Isten legyen hát veled, Ella néni.

Ella. (*Kezeit megszorítva.*) Isten áldjon meg, Erhard! és örvendj az életnek és légy oly boldog, olyan boldog, a milyen csak lehetsz!

Erhard. Köszönöm tante. (*Borkman előtt meghajlik.*) Isten veled atyám. (*Viltonnének ságva.*) Iparkodjunk kijutni ismét, — minél előbb.

Viltonné. (*Halkan.*) Igen, gyerünk.

Borkmanné. (*Gonosz mosolylyal.*) És azt hiszi asszonyom, hogy jót tesz azzal, ha ezt a fiatal leányt magával viszi?

Viltonné. (*Félig komolyan, félig ironikusan viszonzozza a mosolyt.*) A férfiak olyan állhatatlanok, nagyságos asszony. És az asszonyok szintén. Majd ha Erhard végezett velem és én ő vele — akkor mind a kettőnknek jól fog esni, hogy szegénynek lesz valakije kezügyében.

Borkmanné. De hát ön maga?

Viltonné. Ó, azon ugyan ne aggódjék kérem, én eligazodom. Magamat ajánlom nagyságtoknak. (*Köszönés a külső bejáraton át elmegy. Erhard egy pillanatig határozatlanul áll; azután megfordul és utána megy.*)

ÖTÖDIK JELENÉS.

Borkmanné. *(Lehullott kezeit összekulcsolja.)* Gyermeektelen.

Borkman. *(Egy elhatározásra ébred.)* Ugy hát egyedül megyek ki, a zivatarba. Kalapom! Köpenyem! *(Gyorsan az ajtó felé.)*

Ella. *(Ijedten megfogja.)* John Gabriel, hová akarsz menni?

Borkman. Ki az élet zivatarába, hallod! Bocssáss, Ella!

Ella. *(Fogva tartja.)* Nem, nem bocsátalak ki! Te beteg vagy. Látom rajtad!

Borkman. Bocssáss, ha mondom! *(Kitépi magát és a külső bejáraton kimegy.)*

HATODIK JELENÉS.

Ella. *(A küszöbről.)* Gunhild! Segítsd őt visszataranom!

Borkmanné. *(Hidegen, keményen áll a szoba közepén.)* Én senkit sem tartok vissza a világon. Hadd menjenek tőlem, mind valamennyien. Az egyik úgy, mint a másik. Olyan messzire, — olyan messzire, a mennyire csak akarnak. *(Hirtelen szivrepesztő sikítással.)* Erhard, ne menj el! *(Kiterjesztett karokkal rohan az ajtó felé, Ella fogja.)*

(Függöny.)

NEGYPEDIK FELVONÁS.

(Nyitott udvar a jobb oldalt fekvő épület előtt. Ennek egy szeglete látható a kapuval, melyhez egy alacsony kölépcső vezet. A háttérben, közvetlen az udvar mellett, meredek fenyővel benőtt magaslatok. Balfelől kezdődő, ritkás erdő. A hózivatar megszűnt, de a frissen esett hó vastagon takarja a földet. Épp úgy a fenyőket is, melyeknek ágai meghajlanak a súlyuk alatt. Száguldó fellegek. A hold bujkál és néha határozatlanul látható. Csak a hó áraszt bágyadt világosságot.)

ELSŐ JELENÉS.

(Borkman, Borkmanné és Ella a lépcsőn állanak. Borkman fáradtan és kimerülten a falnak dől. Régi divatú galléros köpeny a vállaira vetve, egyik kezében egy puha, szürke nemezkalap, a másikban egy furkós bot. Rentheim Ella köpönyegét csak a karján viszi. Borkmanné fejéről nagykendője lecsúszott a vállára úgy, hogy hajadon fövel van.)

Ella. *(Borkmanné utjába áll.)* Ne menj utána, Gunhild!

Borkmanné. *(Ijedt izgalomban.)* Bocssáss, azt mondom! Nem szabad tőlem távoznia.

Ella. Mondom neked, hogy hiába! Úgy sem éred utól.

Borkmanné. Hadd kísértsem meg, Ella! Utána fogok kiáltozni az országúton. És az anyja sikoltását mégis meg kell hallania!

Ella. De lehetetlen hallania. Bizonyosan már benne ül a szánkában.

Borkmanné. Nem, nem, — csak nem ülhet már a szánkában!

Ella. Biztosítlak, hogy már régen benne ül.

Borkmanné. (*Kétségbeesve.*) Ha a szánkában ül, — akkor *vele* ül ott, vele, — vele!

Borkman. (*Keserű nevetéssel.*) És akkor ugyan nem hallja az anyja kiáltását.

Borkmanné. Nem, — akkor nem hallja. Csitt, mi ez?

Ella. (*Hallgatódzik.*) Mintha szán csörgő volna.

Borkmanné. (*Tompá kiáltással.*) Az ő szánkója!

Ella. Vagy talán másé — —

Borkmanné. Nem, nem, ez Viltonné szánkója. Megismerem ezüst csörgőiről! Hallod! Most haladnak el itt alattunk a hegy tövében!

Ella. (*Hirtelen.*) Gunhild, ha utána akarsz kiáltani, akkor most hamar kiált! Talán mégis csak meg —!

(*A csörgetyű egészen közélről hallatszik.*)

Ella. Hamar, Gunhild! Most éppen alattunk vannak.

Borkmanné. (*Egy percig határozatlan, azután ismét merev, hideg és kemény lesz.*) Nem. Nem kiáltok utána. Hadd menjen el mellettem Borkman Erhard. Messze, messze ki az után, a mit ő most boldogságának és életnek nevez.

(*A csörgetyű hang elvész a távolban.*)

Ella. (*Szünet után.*) Már nem hallatszik a csörgetyű hang.

Borkmanné. Nekem olyannak tetszett, mint a lélekharang.

Borkman. (*Száraz, tompa nevetéssel.*) Hohó, — nekem még nem szól a halálharang!

Borkmanné. Hanem nekem. És annak, a ki itt hagyott.

Ella. (*Elgondolkozva bólint.*) Ki tudja, Gunhild, hátha mégis az életre, a boldogságra szól neki az a csörgetyű hang.

Borkmanné. (*Fölriad, éles tekintettel.*) Az életre, a boldogságra, azt mondd!

Ella. Legalább egy időre.

Borkmanné. Kivánod neki az életet a boldogságot, közösen azzal a nővel?

Ella. (*Melegen, bensőséggel.*) Igen, egész szívemből, egész lelkemből kívánám neki!

Borkmanné. (*Hidegen.*) Akkor te gazdagabb vagy szeretetben, mint én.

Ella. (*Maga elé, mintha a távolba tekintene.*) Talán éppen az tartja fön a szeretet erejét, hogy nélkülöz-nünk kell a szeretetet!

Borkmanné. (*Föltekint rá.*) Ha úgy van, akkor nem-sokára én is olyan gazdag leszek szeretetben, mint te vagy Ella. (*Megfordul és bemegy a házba.*)

MÁSODIK JELENÉS.

Ella. (*Egy ideig aggodalmasan nézi Borkmant; azután óvatosan vállára teszi kezét.*) Gyere John, te is erdj be.

Borkman. (*Fölebredve.*) Én?

Ella. Igen. Te nem bírod el az éles téli levegőt. Látom rajtad John. Gyere most, gyere be velem. Fedél alá, a jó melegre.

Borkman. (*Zordul.*) Talán oda föl a terembe?

Ella. Inkább ő hozzá, a szobába.

Borkman. (*Hevesen.*) Soha életemben be nem lépek többé ebbe a házba!

Ella. De hát hová mennél? Ilyen késő éjszaka John?

Borkman. (*Kalapját föltessi.*) Mindenekelőtt menni akarok, hogy minden rejtett kincsemet szemügyre vegyem.

Ella. (*Ijedten tekint rá.*) John, — nem értelek!

Borkman. (*Kehülő nevetéssel.*) Ó, nem lopott jószágok a mikről beszélek. Csak attól ne tarts Ella! (*Megáll és kifelé int.*) Nézd csak azt ott a! Kicsoda az?

HARMADIK JELENÉS.

(*Foldal a ház sarkán befordul. Ócska, lehava-zott kabátban, kalapja karimája, lehajtva, kezében nagy esernyő. Keservesen bukdácsol a havon át, bal lábára láthatólag sántít.*)

Borkman. Vilmos! Mit akarsz te már megint — itt nálam!

Foldal. (*Fölpillant.*) Szent atyám, te idekünn vagy a lépcsőn John Gabriel? (*Köszön.*) És a mint látom, a nagyságos asszony is!

Borkman. (*Kurtán.*) Ez nem a nagyságos asszony.

Foldal. Ah, bocsnátot kérek. Ugyanis a szemüvegemet elvesztettem a hóban. — De hogy te, a ki különben sohasem jössz ki a kapuba — ?

Borkman. (*Féktelen jó kedve csap át.*) Itt az ideje, hogy megint a friss levegőn csatangoljak, azt csak belátod. Majdnem három esztendeig vizsgálati fogásban, öt esztendeig a börtönben, nyolcz esztendeig odafönn a terebben. —

Ella. (*Aggódva.*) Borkman, kérlek! —

Foldal. Ah igen, ah igen —

Borkman. De most azt kérдем tőled, mit akarsz te velem.

Foldal. (*A ki a lépcső alján megállt.*) Hozzád akartam fölmenni John Gabriel. Ugy tetszett, hogy föl kell hozzád mennem oda a tereembe. Édes Istenem, — tudod az a terem!

Borkman. Hozzá akartál feljönni, hogyan, hozzám, a ki az imént kiutasítottalak?

Foldal. Ah, Isten látja, hogy az nekem mindegy.

Borkman. Mit csináltál a lábaddal, hiszen sántítsz?

Foldal. Igen, gondold csak el, — elgázoltak.

Ella. Elgázoltak!

Foldal. Igen, egy szánkó —

Borkman. Ohó!

Foldal. Két ló volt befogva. A lejtőn száguldottak lefelé, nem bírtam elég hirtelen kitérni, — és —

Ella. És így elgázoltak?

Foldal. Éppen nekem jöttek, nagyságos asszony, — vagy kisasszony. Éppen egyenesen nekem jöttek, úgy, hogy a hóba bukfencheztem, és elvesztettem a szemüvegemet, és az esernyőm eltörött (*A bokáját dörzsölgetve*) és egy kissé ez a lábam is megsérült.

Borkman. (*A gallériájába nevet.*) Tadod, hogy ki ült abban a kocsiban, Vilmos?

Foldal. Nem. Ugyan hogy is láhattam volna? Hiszen csukott szánkó volt, és a függönyök le voltak eresztve. És a kocsis sem állt meg egy szempillantásra se, mikor ott hemperegtem. De hisz az mindegy is mert — (*kibattanva belőle.*) Ah, tudod, én olyan csodálatosan vig vagyok!

Borkman. Vidám?

Foldal. Igen, nem tudom igazában, hogy nevezzem?

De vidám, — azt hiszem ez az igazi. Mert valami csodálatos dolog történt! És azért *nem* tehettem egyebet, — ki kellett ide jönnöm, és megosztanom veled az örömet, John Gabriel.

Borkman. (*Nyersen.*) No, hát oszd meg az örömet!

Ella. Ah, de eredj hát előbb be a barátoddal, Borkman.

Borkman. (*Keményen.*) Mondtam már, hogy nem akarok bemenni.

Ella. De hallod, hogy elgázoltak.

Borkman. Ejh mit, mind valamennyünket elgázolnak — egyszer az életben. De éppen az az, hogy megint talpra kell állunk, — és úgy tennünk, mintha semmi sem történt volna.

Foldal. Ez mély értelmű mondás John Gábiel. De hát' iszen igen jól elmondhatom hirtelenében idekűnn is.

Borkman. (*Enyhébben.*) Igen, légy oly jó Vilmos.

Foldal. No most figyelj! Gondold csak — a mint az imént tőled hazamegyek, egy levelet találok otthon. Úgyan találád el kitél?

Borkman. Talán bizony a kis Fridától?

Foldal. Csakugyan! De hogy eltalálad azonnal! Igen, egy hosszú, tudod meglehetősen hosszú levél volt Fridától. Egy inas hozta. És el tudod-e ugyan képzelni, hogy miért írt?

Borkman. Valószínűleg, hogy bucsut vegyen szüleitől?

Foldal. De egy hajszálla! Csodálatos, milyen jól eltalálad John, Gábiel; Igen, azt írja, hogy Viltonné annyira érdeklődik iránta! És most a külföldre akar vele utazni. Hogy Frida kiképezhesse magát a zenében, írja. És hogy Viltonné asszony kitűnő tanítóról is gondoskodott, a ki velük utazik, hogy Fridát tanítsa. Mert a nevelése, sajnos, el van hanyagolva, bizonyos részben, hisz ezt te is érted.

Borkman. (*Befelé nevet, hogy csak úgy reng a teste.*) Hogyne, hogyne. Nagyszerűen értem az egészet, Vilmos.

Foldal. (*Buzgón folytatja.*) És képzeld el, csak ma este értesült az utazásról. Hiszen tudod, az urak, na. — És mégis talált módot az írásra. És milyen melegen van az a levél írva, hidd el, csupa sziv. Nyoma sincs benne többé az apja kicsinylésének.

Aztán tudod az a gyöngéd vonás, hogy irásban akar tőlünk elbucszni — mielőtt elutazott volna. *(Nevet.)* Hanem persze, hogy abból semmi sem lesz.

Borkman. *(Kérdve néz rá.)* Hogy hogy?

Foldal. Azt írja, hogy holnap reggel utaznak. Igen korán reggel.

Borkman. No nézze meg az ember, holnap? Azt írja?

Foldal. *(Nevet és kezeit dörzsöli.)* Igen, csakhogy én ravasz ficzkó vagyok, tudod! Most rögtön oda megyek Viltonnéhoz.

Borkman. Most, éjnek idején?

Foldal. Ugyan, édes Istenem, olyan szörnyű késő csak még sincs. Es ha a kapu már be volna zárva, no hát akkor csengetek. Egész egyszerűen. Mert Fridát látni akarom, látnom kell mielőtt elutazik. Tehát jó éjszakát kívánok. *(Indulni készül.)*

Borkman. Megállj csak, szegény Vilmosom, — megkímélheted magadat attól a fáradságos úttól.

Foldal. Ah, te erre a lábamra gondolsz itt-é —?

Borkman. Igen, és azonkívül úgy sem jutsz be Viltonné házába.

Foldal. Dehogyan nem. Én csöngetek míg valaki csak jön és kinyitja. Mert Fridát akarom látni és kell látnom Fridát. . . .

Ella. Az ön leánya már elment Foldal úr.

Foldal. *(Mintha villám sújtotta volna.)* Frida már elment? Kítől hallotta ezt?

Borkman. A jövődöbéli tanítójától tudtuk meg.

Foldal. Ugy? És ki lehet az?

Borkman. Bizonyos Borkman Erhard urfi —

Foldal. *(Sugárzik az örömtől.)* A te fiad John Gábriel! Együtt mentek?

Borkman. Ugy van, neki kell Viltonné segítségére lenni, a te kis Fridád kiképzésében.

Foldal. No, hála legyen a jóságos Istennek! Hiszen akkor a legjobb kezekben van az a gyermek. De hát egészen bizonyos, hogy már elutaztak vele?

Borkman. Abban a szánkóban utaztak el vele, a melyik téged elgázolt.

Borkman. *(Kezeit összecsapva.)* Teremtő atyám! Abban a pompás szánkóban ült az én kis Fridám!

Borkman. *(Bólint.)* Igen, igen Vilmos, a te leányod

most úri módba jutott. És Borkman urfi szintén. — Na, észre vetted az ezüst csörgőket is?

Foldal. Persze. — Hogy ezüst csörgők? Te azok ezüst csörgők voltak? Csakugyan igazi ezüst csörgők?

Borkman. Afelől bizonyos lehetsz. Ott minden igazi volt. Kívül éppen úgy, mint — belül.

Foldal. *(Csöndes meghatottsággal.)* Sajátságos igazán, hogy alakul egy-egy ember szerencséje! Ime, itt is; az én csekély kis — kis költői tehetségem, Fridában zenévé módosult. Még sem volt hát egészen hiábavaló, hogy én költő voltam. Mert most mehet ő a széles nagy világba, melyről nekem egykor oly felcséges álmaim voltak. Csukott szánkóban indulhat neki a kis Frida. És még hozzá ezüst csörgettyűkkel —

Borkman. — és elgázolhatja az apját —

Foldal. *(Derülten.)* Ejh mit! Én nem számítok, — csak ha a gyerek — Na hát mégis csak elkéstem. Fordulok is vissza haza és megvizsgálom az édes anyját, a ki a konyhában sirdogál.

Borkman. Sír?

Foldal. *(Mosolyog.)* Igen, képzel csak — mikor eljöttem, majd a szíve szakadt meg.

Borkman. De te nevetesz, Vilmos!

Foldal. Persze hogy én nevetek! De hát ő, a jó lélek, lásd ő nem érti jobban. Nohát, most megyek. Még jó, hogy a lóvonat olyan közel van. Isten veled John Gabriel! Ajánlom magamat nagyságos kisasszony! *(Köszön és elsántikál arra, a merről jött.)*

NEGYEDIK JELENÉS.

Borkman. Ella.

Borkman. *(Egyideig maga elé nézve hallgat.)* Isten veled Vilmos! Nem első eset életedben, hogy elgázoltak, öreg barátom.

Ella. *(Titkolt aggodalommal néz rá.)* Olyan halvány, olyan halvány vagy, John. —

Borkman. Az a börtön levegőtől van — odafönn.

Ella. Sohasem látalak így azelőtt.

Borkman. Nem is láttál még soha szökött rabot azelőtt!
Ella. Ah csak gyere most, gyere be velem John!
Borkman. Elhallgass ezzel a hivatással! Megmondtam már —
Ella. De ha nagyon, nagyon kérlek. A magad jóvoltáért. —

ÖTÖDIK JELENÉS.

(A szobaleány megjelenik a ház küszöbén.)

Szobaleány. Bocsánatot kérek; a nagyságos asszony azt mondta, hogy zárjam be a kaput.
Borkman. (Halkan Ellához.) No hallod; most megint be akarnak zárni!
Ella. (A szobaleánynak.) Az igazgató úr egy kicsit rosszul van. Még egy kicsit a friss levegőn akar maradni.
Szobaleány. De a nagyságos asszony maga mondta, hogy —
Ella. Majd én bezárom a kaput. Csak hagyja addig rajt' a kulcsot.
Szobaleány. Nekem mindegy. Majd rajtahagyom. (Visszamegy a házba.)

HATODIK JELENÉS.

Borkman. Ella.

Borkman. (Egy darabig hallgatózva áll; azután hirtelen lemegy az udvarra.) Most kijutottam a falak közül, Ella! Most nem kapnak meg többet!
Ella. (Lement utána.) De te odabenn is szabad ember vagy, John. Jöhetsz-mehetsz egészen tetszésed szerint.
Borkman. (Halkan, mintha rémületben beszélne.) Soha többé fedél alá! Oly jó idekünn az éjszakában. Ha most megint fölmennék a terembe, — összezsugorodnának a falak, a tető. — Agyonnyomnának. Összelapitanának mint egy legyet. —
Ella. De hát hová mennél?

Borkman. Csak menni, menni odább, mindig odább. Hadd látom: elérhetem-e a szabadságot, az életet, az embereket. Velem akarsz jönni Ella?
Ella. Én? Most?
Borkman. Igen. — most mindjárt!
Ella. Dehát meddig?
Borkman. A meddig csak bírok.
Ella. Ah, gondold meg. Ki a nedves, téli éjszakába —
Borkman. (Nyers torokhangon.) Ohó, — a nagyságos kisasszony az egészségeért aggódik? Bizony, — az egy kicsit törekeny.
Ella. Én a te egészségedért aggódom.
Borkman. Hahaha! Egy halott egészsége! Ugyan ne nevettesd ki magadat, Ella! (Odább megy.)
Ella. (Utána, belékapaszkodik.) Mi vagy te, mit mondtál éppen most?
Borkman. Egy halott, azt mondtam. Nem emlékszel, mit mondott Gunhild, hogy meg ne mozduljak a fekvő helyemről.
Ella. (Elhatározással magára veti köpenyét.) Veled megyek, John.
Borkman. Igen, mi ketten, mi ugysis összetartozunk,
Ella. (Odább megy.) Gyere hát! (Már eddig a baloldali cserjésbe értek, lassankint elvesznek szem elől, a ház és az udvar eltűnnek. A vidék meredekebb és szakadásokkal folyton lassan változik és egyre zordabb jelleget ölt.)
Ella. (Hangja a jobboldali erdőből.) Hová megyünk, John? Én már nem ismerem itt ki magamat.
Borkman. (Hangja felülről.) Csak a lányomaimra ügyelj, a hóban!
Ella. (Hangja.) De minek megyünk ilyen magasra?
Borkman. (Hangja közelebb.) A kanyargó ösvényen kell följutnunk.
Ella. (Hangja.) Ah, de én már alig bírom.
Borkman. (Jobbra, az erdő szélén.) Csak gyere! Már nem vagyunk távol a kilátástól. Régente egy pad volt ott —
Ella. (A fák közt látható lesz.) Emlékszel még rá?
Borkman. Itt megpihenhetsz. (Egy magas tisztásra értek. Mögöttük meredek szakadék. Balra, mélyen lent, kiszélesedő vidék, az öböllel, a távolban az

egyik hegygerinc a másik hátán. A tisztás baloldalon egy kihalt fenyőtörzs, alatta régi masszív pad. A tisztást magas hó borítja.
Borkman és Ella jobb oldalról fáradsággal gázolják a havat.

Borkman. (Balra, a meredek szélén megáll.) Jer ide Ella Nézd ezt a látványt...

Ella. (Mellette.) Mit akarsz mutatni, John?

Borkman. (Kimutat.) Nézd, milyen nyílt, milyen szabad előttünk a vidék — nagy messzeségre —

Ella. Sokszor ültünk azelőtt azon a padon és még messzebbre — még messzebbre néztünk el.

Borkman. Álomszág volt, a mibe akkor tekintettünk.

Ella. (Mélán bólint.) Az életünk álomvilága volt. És most hó borítja be. És a vén fa elhalt.

Borkman. (A nélkül, hogy ráügyelne.) Látod, a nagy gőzhajók füstjét odakünn a vizeken?

Ella. Nem.

Borkman. Én látom. Jönnek-ménnek. Összekötik egymással a világrészeket. Világosságot teremtenek a léleknek és meleget sok ezer fődél alatt. Ennek a megteremtéséről álmodtam én egykor.

Ella. (Kiméletesen.) Igen. Álom maradt. (Fülel.) És oda lenn, a folyón hallod? A gyárok munkában! Az én gyáraim! Mindazok, a miket nekem kellett volna létrehoznom! Hallgasd csak, hogy zakatolnak. Éjjeli munkájuk van. Tehát éjjel-nappal dolgoznak. Hallod, hallod! A kerekék búgnak, a hengerek villognak — miúdig körben! Nem hallo1, Ella?

Ella. Nem.

Borkman. Én hallom.

Ella. (Aggódva.) Azt hiszem, csalódo1, John.

Borkman. Mindinkább neki hevül.) De mindez, tudod, — mindez csak olyan, mint egy külső erődítvény a birodalom körül!

Ella. Birodalom, mondod? Micsoda birodalom?

Borkman. Az én birodalmam, természetesen! Az a birodalom, a melyet csaknem birtokomba vettem akkor, mikor — akkor, mikor meghaltam.

Ella. (Megrendül, halkán) Ah John, John!

Borkman. És ime, itt hever — védtelen, gazdátlan, — kiszolgáltatva a rablók támadásainak és fosztogatá-

sának. — Ella! Látod azt a hegyláncot — ott a távolban? Egyik a másik hátán. Hogy emelkednek. Ott van az én mélységes, végtelen, kimeríthetlen birodalmam!

Ella. Ah, John, milyen jeges a lehellete annak a birodalomnak!

Borkman. Az a lehellet az én éltető levegőm. Az a lehellet úgy száll felém, mint alázatos szellemek üdvözlete. Érzem a leláncolt milliókat; érzem, a mint az ércék felém nyújtják ágas-bogas, csábító karjaikat. Magam előtt láttam őket, mint megelevenedett árnyakat — azon az éjszakán, mikor lámpával a kezemben, odalenn álltam a bank szobáiban. Akkor föl akartatok szabadulni. Én akartalak felszabadítani. Nem birtam véghez vinni. A kincs megint a mélységbe süllyedt (Előre nyújtott karokkal.) De itt, az éj csöndjében megsugom nektek; szeretlek benneteket, a kik tetszhalottként ott feküsztek a mélység sötétségében! Szeretlek benneteket, ti élet után sovrágó kincsek — a nyomotokban járó fényes kísérettel, a hatalommal, a pompával és dicsőséggel! Szeretlek, szeretlek, szeretlek benneteket!

Ella. (Rejtett, de folyton növekedő indulattal.) Igen, a te szerelmed még mindig ott lakozik. Mindig is ott lakozott. De volt idefönn a napvilágon, tudod, volt itt egy eleven, forró emberi szív, mely érted dobogott. És azt a szívet te eltiportad. Rosszabbat tettél. Tízszerte rosszabbat! Eladtad azért, hogy, hogy —

Borkman. (Megrázkodik, mintha borzongás futná végig.) Hogy gazdaggá, — hogy hatalmassá lehess, ezt akarod mondani?

Ella. Igen, ezt akarom mondani. Ma este már mondtam egyszer. Te meggyilkoltad a szerelmet abban az asszonyban, a ki téged szeretett. A kit te viszontszeretted. A mennyire egyáltalán viszontszeretni bírtál. (Emelt karral.) És azért megjósolom neked, John Gabriel Borkman, — sohasem fogod elérni a jutalmat, a mit a gyilkosság fejében kikötöttél. Sohasem tartod meg diadalmas bevonulásodat a te hideg, sötét birodalmadba!

- Borkman.** *(A padhoz támoanyag, melyre leereszkedik.)* Majdnem attól félek, hogy igaz a jóslatod, Ella.
- Ella.** *(Mellette.)* Félned nem kell tőle, John. Éppen ez lenne a legjobb, a mi érhet.
- Borkman.** *(Főlkialt és szívéhez kap.)* Ah! *(Kimerülten.)* Most eleresztett!
- Ella.** *(Rázza.)* Mi volt ez, John!
- Borkman.** Egy jeges kéz markolta meg a szívemet.
- Ella.** John! Most érezted a jeges kezét!
- Borkman.** *(Mormol.)* Nem. — Nem jeges kéz. — Acélkar volt. *(Egészen végig esik a padon.)*
- Ella.** *(Lekapja saját köpenyét és betakarja vele.)* Maradj itt csöndesen fekvé! Megyek segítségül hívní valakit. *(Egy pár lépést tesz jobbfelé, ott megáll, visszamegy hozzá és hosszan tapogatja arcát és üterét.)*
- Ella.** *(Tompán, de határozottsággal.)* Nem, legjobb így John Borkman. Neked így legjobb. *(Még jobban belecsavarja a köpenyegebe, és leül eléje a hóba.)*

HETEDIK JELENÉS.

(Rövid szünet.)

(Borkmanné vállain téli köpeny, jobbról, a fák közt megjelenik. Előtte a szobaleány égő lámpással.)

- Szobaleány.** *(A hóra világít.)* De igen, de igen nagyságos asszony. Itt látom a lábnyomot. —
- Borkmanné.** *(Kémlelve körültekint.)* Csakugyan, itt vannak! Ott ülnek, túl, a padon. *(Kialt.)* Ella!
- Ella.** *(Főlkel.)* Minket keressz?
- Borkmanné.** *(Keményen.)* Kénytelen vagyok.
- Ella.** Nézd, ott fekszik, Gunhild.
- Borkmanné.** Alszik?
- Ella.** *(Bólint.)* Mély és hosszú álmot, úgy hiszem.
- Borkmanné.** *(Kitörve.)* Ella! *(Uralkodik magán és tompán kérdi.)* Hogyan történt — erőszakkal?
- Ella.** Nem.
- Borkmanné.** *(Mégkönnyebbülve.)* Tehát nem a saját keze által?

- Ella.** Nem. Jeges, acélkéz volt, a mely szívem markolta.
- Borkmanné.** *(A szobaleánynak)* Hozzon segítséget. Ébreszse föl az embereket, lenn a felügyelőnél.
- Szobaleány.** Igenis nagyságos asszony. *(Halkan.)* Jézusom, Jézusom! *(Jobbra el.)*

NYOLCZADIK JELENÉS.

Ella. Borkmanné.

- Borkmanné.** *(A pad mögött)* Tehát az éjjeli levegő ölte meg —
- Ella.** Alkalmasint.
- Borkmanné.** Ezt az erős férfit.
- Ella.** *(A pad előtt.)* Nem akarod megnézni, Gunhild?
- Borkmanné.** *(Elutasítva.)* Nem, nem, nem. *(Tompán hangon.)* Bányász fia volt, — ez a ki itt fekszik. Nem bírta el a friss levegőt,
- Ella.** Inkább a hideg lehetett, a mi megölte.
- Borkmanné.** *(Fejét rázza.)* A hideg, monddod? A hideg, — az már régen megölte.
- Ella.** *(Bólint.)* Igen, — és minket kettőnket árnyakká változtatott.
- Borkmanné.** Ebben igazad van.
- Ella.** *(Fájdalmas mosolylyal.)* Egy halott és két árnyék, — ezt művelte a hideg.
- Borkmanné.** Igen, a szív — jege. — És így azt hiszem, kezet nyujthatunk egymásnak Ella.
- Ella.** Ugy hiszem, most megtehetjük.
- Borkmanné.** Mi ikertestvérek — ő rajta keresztül, a kit mind a ketten szerettünk.
- Ella.** Mi két árnyék ő fölötte, a halott fölötte. *(Borkmanné a pad mögött, Ella a pad előtt kezet nyujtanak egymásnak.)*

(VÉGE)

